

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 30, İstanbul 2023, 312-342

BAYKARA MECLİSİ'NDEN YANSIMALAR- İLMÎ VE EDEBÎ MECLİSLER, EĞLENCE MECLİSLERİ, SULTANLARA ANLATILAN HİKÂYELER, GÜREŞ VE GÜREŞÇİLER İLE GÜREŞ EĞİTİMİ VE MÜSABAKALARI - 10

Ahmet Kartal

Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
(ahmetkartal38@gmail.com), ORCID: 0000 0001 8563 1589/ **Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi University Faculty
of Arts and Sciences Department of Turkish Language and Literature**

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 26.03.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 10.06.2023

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2023

Yayın Sezonu: Bahar

Atıf/Citation

Kartal, Ahmet (2023), "BAYKARA MECLİSİ'NDEN YANSIMALAR- İlmî ve Edebi Meclisler, Eğlence Meclisleri, Sultanlara Anlatılan Hikâyeler, Güreş ve Güreşçiler ile Güreş Eğitimi ve Müsabakaları - 10 ", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 30, 312-342.

Kartal, Ahmet (2023), "REFLECTIONS FROM BAYKARA ASSEMBLY – Scientific and Literary Assemblies, Entertainment Assemblies, Stories Told to Sultans, Wrestling and Wrestling Training and Competitions with Wrestlers -10", Journal of Ottoman Literature Studies, 30, 312-342.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

BAYKARA MECLİSİ'NDEN YANSIMALAR- İlmî ve Edebî Meclisler, Eğlence Meclisleri, Sultanlara Anlatılan Hikâyeler, Güreş ve Güreşçiler ile Güreş Eğitimi ve Müsabakaları - 10

Özet

Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî tarafından Taşkend'de 16. asrın ikinci çeyreğinde Farsça olarak kaleme alınan Bedâyi'u'l-vekâyi', özellikle Türk kültür ve sosyal hayatına dair ihtiva ettiği geniş ve önemli bilgiler vesilesiyle dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, Türk kültür tarihi için çok önemli olan bu eserden üç bölümün tercümesine yer verilmiştir. Birinci bölümde Herât'ın önde gelen gençlerinden olup güzelliğiyle dikkat çeken Mîrek Za'ferân ile onun âşıklarından olan Surhak-i Kerbâs-fürûş ve Mîrek Za'ferân'ın âşıklarından bazılarının kendisine tercih ettiği Şâh Muhammed Mîrek adlı gençle ilgili bazı olaylar dile getirilmiştir. İkinci bölüm; Sultan Muhammed-i Bahâdır tarafından gönderilen fermanın gönderildiği kişinin fermana saygı göstermemesi, fermanı götüren kişinin durumu sultana arz etmesi ve akabinde Gazneli Sultan Mahmûd'un sahip olduğu adalet anlayışını dile getirdiği bir hikâyeyi ihtiva etmektedir. Üçüncü bölümde Sultan Hüseyin-i Baykara döneminin önemli âlim, musikişinas, şair ve güreşçilerinden Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd'in de katılıp müdahil olduğu Mevlânâzâde Molla Osmân ile Kadı Nizâm(üddîn) ve Şeyhülislâm arasında gerçekleşen hararetle münakaşa ile Sultan Hüseyin-i Baykara'nın tertip ettiği başka bir mecliste gerçekleşen münazaraya yer verilmiştir. Ayrıca Sultan Hüseyin-i Baykara ile ulağı Tayfûr'un tertip ettiği meclisler ile Pehlevân Muhammed'in ulak kılığına girmesine değinilmiştir. Bundan sonra sırasıyla Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd ile Pehlevân Muhammed-i Mâlânî arasında gerçekleşen güreş müsabakasına, Pehlevân Muhammed-i Mâlânî ile Delhi sultanı tarafından Sultan Hüseyin-i Baykara'ya hediye olarak gönderilen Hintli mengelûs cinsi fil arasındaki mücadele ifade edilmiştir. Akabinde Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd'in kız kardeşinin oğlu Dervîş Muhammed hakkında bilgi verilmiş, onun Irak'tan Horâsân'a gelen meşhur güreşçi Pehlevân Alî-i Rûstây ile yapacağı güreşe hazırlanmasından söz edilmiş ve onun Pehlevân Alî-i Rûstây ile yaptığı güreş müsabakasından bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sultan Hüseyin-i Baykara, Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd, Dervîş Muhammed, Pehlevân Muhammed-i Mâlânî, ilmî ve edebî meclisler, eğlence meclisi, hikâye, güreş, güreşçi.

REFLECTIONS FROM BAYKARA ASSEMBLY – Scientific and Literary Assemblies, Entertainment Assemblies, Stories Told to Sultans, Wrestling and Wrestling Training and Competitions with Wrestlers -10

Abstract

Written in Persian by Zeynüddin Mahmûd-ı Vâsîfî in the second quarter of the 16th century in Taşkend, Bedâyi'u'l-vekâyi' draws attention especially with the extensive and important information it contains on Turkish culture and social life. In this study, three parts of this work, which is very important for Turkish cultural history, are translated. In the first part, some events related to Mîrek Za'feran, who is one of the prominent youths of Herat and attracts attention with his beauty, and Surhak-i Kerbâs-fürûş, one of his lovers, and Shah Muhammed Mîrek, who was preferred by some of Mîrek Za'feran's lovers, were mentioned. Second part; It contains a story in which the person to whom the edict sent by Sultan Muhammed-i Bahadır did not respect the edict, the person who took the edict presented the situation to the sultan, and then the Ghaznavid Sultan Mahmud expressed his understanding of justice. In the third part, the heated debate between Mevlânâzâde Molla Osman and Kadı Nizam (üddîn) and Şeyhülislâm, in which Pehlevân Muhammed Abû Sa'îd, one of the important scholars, musicians, poets and wrestlers of the Sultan Hüseyin-i Baykara period, also participated, and Sultan Hüseyin-i The debate that took place in

another assembly organized by the. In addition, the assemblies organized by Sultan Hüseyin-i Baykara and his messenger Tayfur and the disguise of Pehlevan Muhammed as a messenger are mentioned. After that, in the wrestling match between Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd and Pehlevân Muhammed-i Mâlânî, the struggle between Pehlevân Muhammed-i Mâlânî and an Indian Mengelus elephant sent as a gift to Sultan Hüseyin-i Baykara by the Sultan of Delhi was expressed. Afterwards, information was given about Dervish Muhammed, son of Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd's sister mentioned.

Keywords: *Sultan Hüseyin-i Baykara, Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd, Derûîş Muhammed, Pehlevân Muhammed-i Mâlânî, scientific and literary assemblies, entertainment council, story, wrestling, wrestler.*

Giriş

Dünya üzerinde büyük ve gelişmiş kültür ve medeniyet kuran milletlerden birisi, hiç şüphesiz Türklerdir. Mâverâünnehir ve Türkistân bölgesi, Türk kültür ve medeniyetinin teşekkül ederek gelişip tekâmüle erdiği coğrafi mekânlar olarak dikkat çekmektedir. Bu bölgeler, özellikle hem ilme, sanata ve edebiyata ilgi duyup önem veren hem de âlimi, sanatkârı ve şairi destekleyip himaye eden Türk asıllı sultanlar ile devlet adamları tarafından çeşitli sanat eserleri ve mimarî yapılarla donatılarak bayındır hâle getirilmiştir. Türk-İslâm medeniyetinin inşa edildiği bu coğrafyada, Herât, Merv, Beykent, Buhârâ, Semerkand, Taşkend, Faryâb, Kâşgar ve Hârezm gibi büyük şehirler, daha erken devirlerden itibaren bir kültür merkezi hâline gelmiş, ilim ve irfan yönünden gelişme görülmeye başlamıştır (bak. Kartal 2017: 13; 2014: 249-50). İşte bu coğrafyada oluşturulan Türk kültürüne, medeniyetine, sosyal hayatına, düşüncesine, töresine vb. ait bazı özellikleri ve önemli bilgileri günümüze aktaran yegâne eserlerden birisi de Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî tarafından 1530 tarihinde Taşkend'de Farsça olarak kaleme alınan *Bedâyi'u'l-vekâyi'*dir (bak. Eraslan 2019). Bu çalışmada, Türk kültür ve sosyal hayatına katkı sunacağı düşünülen ve bu eserde yer alan üç bölümün tercümesine yer verilmiştir. Bu bölümler şu şekildedir:

I

Bu çalışmaya konu olan birinci bölüm, “دستان ميرك زعفران/*Mîrek-i Za'ferân hikâyesi*” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm; **Herât**'in önde gelen gençlerinden olan, düzenlenen eğlence meclislerine katılan ve güzelliğiyle dikkat çeken **Mîrek-i Za'ferân** ile onun âşıklarından olup ezberlediği şiirlerin sayısı, irticalen şiir söylemedeki yetkinliği ve musikideki maharetiyle dikkat çeken **Sürhak-i Kerbâs-fürûş** ve **Mîrek-i Za'ferân**'ın kendi âşıklarından bazılarının kendisine tercih ettiği **Şâh Muhammed Mîrek** adlı gençle ilgili olayları ihtiva etmektedir. Ayrıca burada **Mîrek-i Za'ferân**'ın, **Sürhak-i Kerbâs-fürûş**'u ayva ağacından yapılan bir sopayla çıplak bedenine vurarak cezalandırmasına yer verilmiş, **Hâce Nizâmülmülk**'ün oğlu **Hâce Kemâlüddîn Hüseyin**'in, **Mîrek-i Za'ferân**'a duymuş olduğu aşktan dolayı iradesini kaybetmesinden bahsedilmiştir (Vâsîfî 1450: 344-348).

MÎREK-İ ZA'FERÂN

899/1493-1494 tarihinde **Herât**¹'ta, kendisine **Mîrek-i Za'ferân** denilen bir genç ortaya çıktı. Lale yüzlü (güzel)lerin yüzü, onun gül (gibi kırmızı) yüzünün kıskançlığından dolayı sarararak safran renkli olmuştu. Hatta lale yüzlüler, onun inci saçan la'l gibi kırmızı dudağının vermiş olduğu üzüntü ve kederden dolayı erguvan/kırmızı renkli gözyaşı döküyorlardı. Onun **Sürhak-i Kerbâs-fürûş** denilen bir aşığı vardı. **Sürhak-i Kerbâs-fürûş**'un hafızasında altmış bin beyit olduğu, o altmış bin beyitten otuz bin beytin, **Hâce Hüsvrev** (öl. 725/1324)²'in *Hamse*³'sine

¹ 95,5 derece boylam ve 34,5 derece enlemde büyük bir şehir ve eski bir ticaret merkezidir. Düz bir çölde etrafı bağ, bahçe ve akarsularla çevrili olup içinden nehirler geçer. İki fersah/8.896 m. ötede bir çıplak dağ üzerinde “Serşek” dedikleri bir ateşgede vardır. Şehrin suyu oradan gelip şehre yakın bir yerde birkaç kola ayrılır ve her kolu bir nahiyeyi sular. Bu dağdan başka yerlerde benzeri olmayan siyah değirmen taşları keserler. Herât şehri hakkında: “Horâsân'ın en iyisidir.” diye Huzeyfe ibn Yemân'dan bir hadis rivayet ederler. Halkı ince kalpli, cengâver ve kahraman, yaşlıları mutedil, iyi ahlâk sahibi ve övülmüşlerdir. Daima ilimlerin kaynağı ve ehl-i hünerin mekânı olmuş, her asırda nice büyük insanlar yetiştirmiştir (Kâtib Çelebi 2013: 513-16).

² Hâce Hüsvrev'den kastedilen Emîr Hüsvrev-i Dihlevî'dir. Kendine Türkî-i Hindistânî/Hindistanlı Türk diyen, İran edebiyatının en büyük dört beş simasından biri olan ve Hindistan'da Farsça şiir söyleyen şairlerin en büyüğü kabul edilen Emîr Hüsvrev, 651/1253 yılında, Delhi'nin kuzeyinde yer alan Patiyâlî şehrinde doğmuştur. Babası, Keş/Sebz şehrinde Hindistan'a göç eden Laçin Türklerinin beylerinden olan ve Delhi sultanlarından Şemsüddîn İltutmuş ve haleflerinin hizmetinde bulunmuş olan Emîr Seyfüddîn Mahmûd'dur. Çok erken yaşlarda şiir söylemeye başlayan Emîr Hüsvrev, Gıyâseddîn Balaban döneminde devletin ileri gelenlerinin maiyetinde bulunmuştur. Balaban'ın Multân valiliği görevinde bulunan büyük oğlu, Hâtim Han, Kalaçlardan Celâleddîn Firûz Şâh-ı Halcî ve Alâeddîn Muhammed Şâh I bu kişilerdendir. Firûz Şâh döneminde “emirlik” rütbesini almıştır. Emîr Hüsvrev, meşhur sufigilerden Nizâmüddîn-i Evliyâ'nın meclisine katılmış ve ona candan bağlanmıştır. 725/1324'te vefat etmiştir. Şairliğinin yanında veliliği ile tanınan Emîr Hüsvrev, çok iyi bir musikişinas olarak da kabul edilmektedir. İran edebiyatının en çok eser veren şairlerindedir. Divanının yanında

ait olduğu, hatta beyitlerinin tamamını ezberlediği bu *Hamse*'den sınava tabi tutulduğu meşhurdur. Onun ilm-i edvâr/musiki makamları ile musikideki mahareti ve kudreti o derecedeydi ki söylenen her ahenkten/musikiden/şarkıdan bir ses, amel/icra ya da nakş/beste yapabiliyordu. İrticalen şiir söylemede öylesine bir eda gösteriyordu ki bu ilmin üstatları bile onun bu konudaki birikimi, yetkinliği ve başarısı karşısında, onun kölesi olmuşlardı yani onun başarısını kabul etmişlerdi. **Mîrek-i Za'ferân**'ın âşıklarından bazılarının **Mîrek-i Za'ferân**'a tercih ettiği, **Şâh Muhammed Mîrek** adlı bir genç vardı. **Sürhak-i Kerbâs-fürûş** bir gün **Bâzâr-ı Melik**⁴ten geçiyordu. **Şâh Muhammed Mîrek**, tıpkı **Hızır**⁵'un sahip olduğu azamet ve ihtişama ulaşmıştı. O, **Sürhak**'in hüviyeti ve durumu hakkında birçok şey işitmişti. Onunla konuşup sohbet etmek, bir arada bulunmak, hatta onu işve ve çekicilik yoluyla kendi avı hâline getirmek için tamamen ona yönelip odaklandı. O an, o ortamda bulunan bir kişi, **Şâh Muhammed Mîrek**'e **Sürhak-i Kerbâs-fürûş**'un şu an burada olduğunu ifade etti. Bunu öğrenen **Şâh Muhammed Mîrek**, **Sürhak-i Kerbâs-fürûş**'u yanına çağırdı ve ona: "Sizin hakkınızda anlatılıp söylenen bütün bu fazilet ve güzelliklere rağmen sohbetinizi/konuşmanızı ve görüşmenizi **Mîrek-i Za'ferân**'a uhulet ve suhuletle yönlendirmenizin sebebi nedir? Senin kadir ve kıymetini ondan daha çok bilen ve takdir eden başka fakir, hakir ve aciz kişiler de var." dedi. Bunun üzerine **Sürhak**, ona: "Siz haklısınız, doğru söylüyorsunuz; ancak

هردم چو بی وفایان نتوان گرفت یاری

ماییم و خاک کویش تا جان ز تن برآید

Can bedenden çıkıp senin mahallenin toprağında kalana kadar, her zaman vefasız olanlardan yardım alıp destek bulamazsın."

dedi.

Şâh Muhammed, attan inen birini başka bir ata bindirip onun yoldaşı yapan birine: "Onu sana emanet ettim. Eğer o kaybolursa seni mahvederim." dedi. **Şâh Muhammed**, bunu söyledikten sonra **Gâzûrgâh**⁶'a doğru yola çıktı ve **Emîr Alî Şîr** (öl. 906/1500)⁷'in çihâr-bâğına⁸ ulaştı. **Şâh Muhammed**'in, **Emîr Alî Şîr**'in çihâr-bâğına geldiği haberinin **Mîrek-i Za'ferân**'a ulaştığı söylenir. Bunun üzerine birisini gidip **Sürhak**'in nasıl konuşup davrandığını tetkik edip araştırması için gönderdi. Gönderilen o kişi, görevlendirildiği konuyla ilgili araştırma ve inceleme yaptıktan sonra gelerek ona: "Sizin meclisinizde **Sürhak**'i, asla müşahede ettiğimiz şekilde ne zevk ne de şevk içerisinde gördük." dedi. **Mîrek**'in emri üzerine ayva ağacından birkaç sopa/değnek getirdiler. Getirilen o sopaları/değnekleri tıpkı yılan gibi halka yaptı ve onları su tagarına/tankına koydu. İki gün sonra **Sürhak** geldiğinde, tesadüfen çok yoğun bir şekilde kar yağıyordu. **Mîrek** ona: "Efendim, siz neredeydiniz/nerede bulunuyordunuz?" dedi.

Matla'u'l-envâr, Şîrîn ü Hüsrev, Heşt-bihîşt, Mecnûn u Leylî, Âyîne-i İskenderî, Nuh-sipîhr, Hızır Hânî, Kurân-ı Sa'deyn, Fethu'l-fütûh isimli mesnevileri bulunmaktadır (Ateş 1968: 233-251).

³ Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin "Semâniye-i Husreviyye" adını verdiği sekiz mesnevisi bulunmaktadır (Subhânî 1377: 99). Bunlardan kendisinin "Peç-nâme" olarak nitelendirdiği *Matla'u'l-envâr, Şîrîn ü Hüsrev, Mecnûn u Leylî, Âyîne-i İskenderî* ve *Heşt-bihîşt*, Nizâmî-i Gencevî'nin "Peç-genc" olarak isimlendirilen hamsesine nazire olarak yazılmış ve "Hamse-i Hüsrevî" diye şöhret bulmuştur. Diğer üçü ise bazı tarihî şahsiyetlerin hayatı ve şahsiyeti ile kendisinin bizzat şahit olduğu olayları ihtiva etmektedir (Emîr Hüsrev-i Dihlevî 1380: 21).

⁴ Alî Şîr Nevâyî tarafından Alâeddîn Mîrzâ adına Melik Kapısı'nın yanına inşa ettirilen Bâzâr-ı Melik, Timurlular döneminin en büyük pazarıydı. Bu pazarın dört tarafı da tuğla ile örülmüş ve böylece Pazar, bir avlu içerisine alınmıştır. Pazarın güvenliğinden sorumlu görevliler bulunmaktaydı (Şahin 2013: 232).

⁵ Hz. Ya'kûb'un oğlu olup İsrâiloğulları'na peygamber olarak gönderilmiştir (bak. Harman 2013).

⁶ Kaynaklarda Gâzûrgâh şeklinde de geçen Gâzûrgâh; Herât'ın kuzeyinde yer alan bir yerdir. Gâzûrgâh/Gâzûrgâh mevkiinde bulunan bahçeler, çok güzel bir durumdaydı. Burada, içinde binaların ve mescidin bulunduğu, Hâce Abdullâh-ı Ensârî'nin türbesine yakın yerler oldukça hoş ve göz alıcı bahçe düzenlemelerinin yapıldıkları yerlerdi. Mîrzâ Hüseyin-i Baykara tarafından planlanıp yaptırılan Herât-Gâzûrgâh arasındaki yolun yansında bulunan ve günümüzde Taht-ı Sefer olarak da bilinen bir bahçe de bulunmaktaydı (Şahin 2013: 454).

⁷ Türk edebiyatının yetiştirmiş olduğu en seçkin simalardan. Hem edebiyat ve sanat hamisi olarak hem de *Farsça Dîvânı* ve *Mecâlisü'n-nefâyis* adlı Türkçe tezkiresi vesilesiyle İran edebiyatında da çok üstün bir mevkie sahiptir. Uygur kabilesine mensup Kıçkine Bahşi'nin oğludur. Herât'ta doğmuş ve yine bu şehirde vefat etmiştir (Ateş 1968: 454; geniş bilgi için bak. Eraslan 2022, 2022a).

⁸ "Dört bağ/bahçe" anlamına gelen çihâr-bâğ, genellikle ortasında bir havuz bulunan ve patikalarla dört bölüme ayrılan bahçeleri belirtmek için kullanılmıştır (Babur 2006: 149).

Bunun üzerine o, özür dilemeye başladı. Daha sonra ona: “Çıplak bedenine iki yüz değnek/sopa yememek için sus, ayrıca beni tanımandan dolayı da sakın umutlanma.” dedi. Bu sözleri işiten **Sürhak**, ellerini çırpı/birbirine vurdu, (gömleğinin) yakasını yırttı, kendisini soydu, kendi sinisini/göğsünü **Mîrek**'in evinin (avlusunun) ortasında bulunan bir kar yığınının üzerine koydu. **Mîrek**, o değneklerden/sopalardan birini aldı ve hata olmaması için **Sürhak**'e dikkatlice say dedi. (Vurulan sopa sayısı) on olunca **Mîrek**, **Sürhak**'e: “Kaç oldu?” diye sordu. Kendisine sorulan bu soru üzerine **Sürhak**, **Mîrek**'e: “Zannediyorum beş oldu.” dedi. **Sürhak**'in vermiş olduğu bu cevaba karşılık **Mîrek** de ona: “Sen hata yaptın. Çünkü beş değil on oldu.” dedi. **Sürhak** de **Mîrek**'e: “Hayır, Allah'a yemin olsun ki beşi geçmedi.” dedi ve tekrar sopayla vurmaya başladı. Vurulan sopa sayısı yirmiye ulaşınca **Mîrek**, **Sürhak**'e (yeniden kaç oldu diye) sordu. **Sürhak** de “بَلَّكَ عَشْرَةَ كَامِلَةً”⁹ âyeti fehvasınca tam on oldu dedi. Bu durumu müşahede eden **Mîrek**'in yüreğine/gönlüne öyle bir ateş düştü ki söz söyleyip konuşacak takati kalmadı. (Hemen elindeki) sopayı/değneği evin çatısına attı. Elbisesinin yakasını eteğine kadar yırttı, kendi sinisini/göğsünü onun sırtına koydu ve tıpkı bir yağmur bulutu gibi gözyaşı döktü, akabinde **Sürhak**'e: “Ey dostum! Eğer sen benim içerisinde bulunduğum durumu ve çektiğim üzüntüyü bilseydin, gözümden (su yerine) saf kan aktığını görürdün.” dedi.

Mîrek-i Za'ferân ve Hâce Kemâlüddîn Hüseyin

Horâsân şehzade ve mîrzâzâdelerinin, **Mîrek**'in köle ve hizmetçisi olması istendi; ancak bu arzu ve istek gerçekleşmedi. **Hâce Nizâmülmülk**¹⁰'ün oğlu **Hâce Kemâlüddîn Hüseyin**¹¹, ona duymuş olduğu aşktan dolayı iradesini kaybetti. Kendi musahiplerini çağırdı ve onlara: “Ey dostlar(ım)! Benim hâlim harap ve bitaptır. Benim mahv u perişan olmamam için ne tavsiye edersiniz.” dedi. Bunun üzerine **Horâsân**'ın meşhur zatlarından olan **Sultan Alî-i Nedîm**, ona: “Ey **Mîrek**! **Mevlânâ Şerefüddîn-i Yezdî** (öl. 858/1454)¹²'nin ne söylediğini işitmedin mi?”

Beyit:

شرف ز سیم بران کام دل مجو بی زر
به زر گشاده شود آنچه بست اسکندر

İskender'in kapattığı kapılar bile altınla açılırken sen altın olmadan gönlün arzu ettiği beyaz göğüslü güzellerden/sevgililerden şeref bekleme.

Hâcegî, “O meclisin sonunu nasıl tahmin ediyorsun?” dedi. Bunun üzerine o; “(O meclisin sonunda) elli bin tenge (bekliyor ve umut ediyorum dedi). **Mîrek**'in, kendi iradesinin elinde olduğu ve kendisine **Mâh-ı bârîk** denilen bir togayı/yaveri vardır. O, bir taraftan çok zarif diğer taraftan da evbâş/terbiyesiz ve aşağılık bir kişidir. Ona yirmi bin tenge borcu vardır. İlk önce onun borcunun ödenmesi gerekmektedir. Yine **Mîrek**'in baştan ayağa giyim ve kuşama, at, dizgin ve eyer ile çeşitli hediyeler için on bin tenge gerekmektedir. Ayrıca diğer masraflar için de

⁹ Bakara suresi, ayet 196'dan nakıs iktibas. Meali: “...memleketine dönünce de yedi gün olmak üzere toplam on gün oruç tutsun...”.

¹⁰ Hâce Kıvâmüddîn Nizâmülmülk-i Hafî, Timurlu vezirlerinden olup Hüseyin-i Baykara'nın hizmetinde bulunmuştur (geniş bilgi için bak. Yağlı 2014: 329-336).

¹¹ Hâce Kıvâmüddîn Nizâmülmülk-i Hafî'nin iki oğlundan biri olan Hâce Kemâlüddîn Hüseyin, Mevlânâ Kemâlüddîn Abdulveys'ten ders almıştır. Divana yakın olup güzel ve akıcı konuşmasıyla tanınmıştır (Yağlı 2014: 329).

¹² Timurlular dönemi önemli tarihçilerinden olan, şiirlerinde Şeref mahlasını kullanan ve tam adı Şerefüddîn Alî b. Şemsüddîn Alî Râzî-i Yezdî olan Şerefüddîn, Yez'de doğmuştur. 807/1405 – 850/1447 yıllarında hüküm süren Sultan Şâhruh'un teveccühünü kazanmıştır. Babur'un anne tarafından dedesi olan Yunus Han 832/1428-1429'da Uluğ Bey tarafından yakalanınca bir müddet Yezd'de muhafaza altında bulundurulduğu sırada Şerefüddîn-i Yezdî onunla birlikte kalmıştır. Bir müddet de Semerkand'da kalan Şerefüddîn, Şâhruh'un ölümü (850/1447) üzerine, doğduğu yere dönmek için izin almış ve Yezd yakınında bulunan Taft'a yerleşmiştir. 858/1454'te burada vefat etmiştir. Farsça nesir üslubunda üstat sayılan Yezdî, şiir de söylemiştir. Timurlular dönemi tarihinin başlıca kaynaklarından biri olan *Zafer-nâme*'sinden başka *Hulel*, Busîrî'nin *Burde*'sine bir şerh, tılsımlı rakam tertiplerine dair *Künhü'l-murâd fi-İlmi'l-vefk ve'l-A'dâd* adlı bir eser, Arapça ve Farsça şiirlerden oluşan *Tuhfetü'l-fakîr ve Hediyetü'l-hakîr* adlı bir seçme ile edebî mektuplar, vesikalar vb. yazmıştır (Ateş 1968: 365-366).

yirmi bin tengeye ihtiyaç vardır.” dedi. Verilen bu cevap üzerine **Hâcezâde**: “**Sultân Alî**’ye elli bin tenge verin ve onu bu üstün/yüce işi yerine getirip ifa edecek vali olarak atayın.” dedi. Hasılıkelam **Sultan Alî-i Nedîm**’e verilmesi gereken vesile ve vasıtalar/araç ve gereçler ayarlandıktan sonra, **Sultan Alî-i Nedîm**, **Mîrek-i Za’ferân**’ı **Hâce Kemâlüddîn Hüseyin**’in evine getirdi. **Herât** şehrinde güzelliği ve hoşluğuyla nam salmış, güzellik ve hoşluk meydanının sancağını dikerek yükselten her bir gencin bu meclise getirildiği, sazende ve hanendelerin önde gelenlerinin bu mecliste hazır bulunduğu, şâirlerin, âlimlerin, dostların, sanat ehli kişilerin ve meclise katılımıyla meclisi süsleyen liyakatli ve münasip kişilerin de yine bu meclise çağrıldığı söylenmektedir. Bu (durum), kış mevsiminde gerçekleşmiş ve o zaman çok kar yağmıştı. **Kemâl-i İsmâ’îl** (öl. 635/1237-1238)¹³, bu manada bir beyit söylemişti, hatta söylediği bu beyitle gerçekten de çok latif/hoş bir söz incisi delmişti:

مانند پنبه دانه که در پنبه تعبیه است

اجرام کوههاست نهان در میان برف

Pamuğa yerleştirilmiş pamuk tohumu gibi dağların ecramı/hücreleri de karda gizlidir.

Mîrek-i Za’ferân: “Dört mevsim içerisinde yer alan hiçbir mevsim, benim için yeşil renkli ağaç yapraklarının sarardığı ve rüzgârın onları çimenlikte etrafa saçıp savurduğu sonbahar mevsiminden daha iyi, hoş ve alımlı değildir.” dedi. **Mîrek-i Za’ferân**’ın bu sözünü işiten **Hâce Kemâlüddîn Hüseyin**, hemen meclisten ayrılıp dışarı çıktı. Pârçe/bez, zerbeft/sırmalı kumaş, ebyârî/çok zarif kumaş, Hoten¹⁴ ipeği, diba/ipek kumaş, iksûn/siyah renkli değerli kumaş ve daha önce hiçbir kimse tarafından görülmemiş yüzlerce parça kıymetli kumaş getirilip satılan kumaşçılar çarşısına birisini gönderdi. **Sultân Hüseyin Mirzâ** (öl. 911/1506)¹⁵ hanedanının/soyunun terzisi olan **Üstâd Tûnî**’yi, getirilen bu kumaşları yapraklar/parçalar hâlinde kesmesi için getirdiler. Kesilen kumaşları çâdur-i şeblerin/yatak hurçlarının içine doldurmalarını, çâdur-i şebelere doldurulan kesilmiş kumaşları çatının üstünde eyvanda tutmalarını, işaret edildiğinde de oradan aşağıya dökmelerini emretti. **Mîrek**: “**Hâcezâde** herhalde bizim sohbetimizden sıkıldığı için bu sohbe katılmamıştır.” dedi. Ancak birden **Hâcezâde** içeri girdi ve **Mîrek**’e: “Ey efendim! Sizin inci saçan ve cevher dağıtan konuşmanız, sonbahar mevsimini tarif etti ve onun hüviyetini ortaya koydu. Ancak biz ondan ömrün bir ganimet olduğunu ve asla ona itimat edilmemesi gerektiğini anladık, dedikten sonra şöyle söyledi:

Beyit:

همچو بلبل، های وهویی کن که برخواهد پرید

مرغ روح از شاخسار عمر تا هی می کنی

Sen, tıpkı bülbül gibi şen şakrak ol. Nitekim can kuşu ömür dalından uçmak üzeredir yani ömür geçmek üzeredir.

¹³ Asıl adı Kemâlüddîn İsmâ’îl bin Cemâlüddîn Muhammed-i İsfahânî olup kısaca Kemâl-i İsmâ’îl olarak anılmaktadır. Selçuklular döneminin yıkılma devrinde yetişmiş şairlerden olup sanattaki maharetinden ve muhayyilesindeki yaratıcılığından dolayı kendisine “Hallâku’l-ma’ânî (Anlamlar yaratıcısı)” denilmektedir. Hârizîşahlar ile İsfahân’ın büyük ailelerinden olan Sâ’idî’lerden bazılarını övmüştür. 635/1237-1238 yılında İsfahân’da Moğollar tarafından öldürülmüştür. Kemâl-i İsmâ’îl’in yaklaşık 13000 beyit tutarında olan bir divanı bulunmaktadır (Ateş 1968: 102-104).

¹⁴ Doğu Türkistan’ın güneyinde yer alan tarihî bir şehir ve bölgedir. Bugün Çin Halk Cumhuriyeti’nin “Uygur özerk bölgesi”nde ve Pamir-Altın dağları silsilesinin kuzeyi ile Taklamakan çölü arasında yer almaktadır. Tarım ırmağının kolu olan Hoten Derya’nın orta bölümünde bulunmaktadır. Hoten Derya’ya bağlı kanallarla sulanan bölge topraklarında meyvecilik, bağcılık ve pamukçuluk gelişmiştir. Bunların yanında hayvancılık da önemlidir; özellikle çevredeki bozkırlarda yayılan koyunlardan elde edilen kaliteli ince yünler çok meşhurdur. Bölgenin en eski ve en önemli iş kolu ise ipekçiliktir. Hoten tarih boyunca buradan çıkarılan yeşimle tanınmıştır (bak. Taşağıl 1998).

¹⁵ Kılıç ve kalem sahibi şairlerden olan ve Türk kültürü, ilmi ve sanatına yaptığı hizmetlerle anılan Sultan Hüseyin-i Baykara, Timurlu hükümdarlardan olup özellikle Herât’ta gerçekleştirmiş olduğu kültür hayatıyla Herât’ı bir kültür merkezi hâline getirmesiyle tanınmaktadır (bak. Eraslan 1987).

O faslın/konunun İlahi inayet kitabından okunması ve o bâbın/hususun sonsuz fazilet defterinden mütalaa edilmesi uygun görülmüştür ki eğer biz dua etsek, siz de “âmîn” deseniz ne olur? Belki sizin “âmîn” demenizin bereketiyle yaralı gönüllülerin duası kabul olur.” Bunu söyledikten sonra ellerini dua etmek için açan **Hâce(gî)** şöyle dedi:

Beyit:

من دعا می گویم او آمین، خدایا از کرم

در دعای من مبین، ضایع مکن آمین او

Ben dua ediyorum, o “âmîn” diyor. Ey Rabbim! Senin (sonsuz) kereminle benim etmiş olduğum duamı kabul et, onu geri çevirme. “Âmîn”.

Çatıda bulunan ve içerisinde kesilmiş kumaşların bulunduğu yatak hurçlarını açtılar. Rüzgâr, kesilmiş kumaşları evin içerisinde kaldırıp uçurdu. Bu durumu gören **Mîrek**, gül-i sırâb/taze gül gibi yakasını eteğine kadar yırttı. Hatta mecliste bulunanların tamamı yakalarını yırtıp ah u figan etmeye başladılar. Bu mecliste bulunan ve bu konuşmayı gören yaşlı kişiler ise **Herât**'ın inşasına kadar herhangi bir anlaşma olup olmadığının bilinmediğini söylediler. En iyisini Allah bilir.¹⁶

II

Bu çalışmaya konu olan ikinci bölüm, “*حکایت/Hikâye*” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde **Vâsîfî**, önce **Sultan Muhammed-i Bahâdır**'ın fermanını, sultanın emriyle emrettiği kişiye götüren kişinin, sultanın fermanını ulaştırdığı kimsenin fermana saygı göstermemesi ve itaat etmemesini sultana arz etmesine, sultanın bu davranışa çok sinirlenmesine ve aralarında geçen konuşmaya, akabinde de **Sultan Gazneli Mahmûd**'un adaletini ihtiva eden bir hikâyeye yer vermiştir (Vâsîfî 1450: 385-388).

Sultan Muhammed-i Bahâdır'ın Adaleti

Yüce efendi, saltanat sahibi, en büyük sultan, Arap ve Acem meliklerinin efendisi, sınırsız ve karşılıksız ihsanda bulunup nimet veren Allah'ın lütuflarıyla muhtas olan **Ebu'l-muzaffer Sultan Muhammed-i Bahâdır**¹⁷'in, 935/1528-1529 tarihinde **Tulki/Teleki baş** (تلکی باش) (?) yaylasında kurmuş olduğu çadırı ve otağı, keçi yıldızına yani lacivert feleğin en yüksek noktasına ulaşıyordu. Bir kişi adalet istemek için sultanın huzuruna çıkıp dizlerinin üzerine çöktü ve sultana: “Ey şah(ım)! Kutlu nişanı ve yüce uğurlu fermanı filan kişiye götürdüm ve ona teslim ettim. Ancak o kişi, teslim ettiğim o kutlu fermana hem saygı göstermedi hem de itaat etmedi.” dedi. Bunu duyan sultan, bu duruma çok sinirlendi ve o kişiye: “Ey merdek/adamcağız! Şimdi bizzat kendim onun yanına gidiyorum ve onu alıp buraya getiriyorum.” dedi. Ben, sultanın bu sözünü işitince sanki birinin benim içime elini uzatarak kalbimi ve ciğerimi söküp çıkardığını hissettim. Hatta ağlamaktan kendimi alamadım ve hiç takatimin kalmadığını hissettim. Bu haldeyken sultanın huzurundan ayrılıp doğruca kendi çadırıma gittim ve orada hıçkırarak ağlamaya başladım. O an benim çadırımın yanından geçen sultanın askerlerinden/hizmetkârlarından biri, benim hıçkırarak ağladığımı duyunca gidip durumu sultana arz etmiş. Bunu işiten sultan, o hizmetkârına: “Mademki sen bir yerden bana kötü bir haber getirdin, hemen hızlıca git ve Molla'yı buraya çağır.” demiş. Sultan'ın göndermiş olduğu o kişi, yanıma geldi ve bana: “Sizi sultan çağırıyor.” dedi. Sultanın emrini alan Molla, hemen hazırlandı ve onunla birlikte gidip Sultan'ın huzuruna çıktı. Sultan, Molla'ya: “Size ne oldu? Siz niçin ağlıyorsunuz?” diye sordu. Sultan tarafından kendisine sorulan bu soru üzerine Molla, Sultan'a: “Ben, hem kendi hâlime hem de sizin hâlinize ağlıyorum. Kendi hâlime

¹⁶ Krş. والله تعالى اعلم

¹⁷ Şeybânî Han'ın ikinci oğlu olup babasının vefatından sonra tahta geçmiştir.

ağlamamın sebebi, dünya ve ahiret mühimmatı/malı elde etme ümidiyle sizin hizmetinize girdim ve can u gönülden size bağlanıp hizmet ettim; ancak şimdi ne dine ne de dünyaya sahibim. Hatta kendimi, hem dünyasını hem de ahiretini kaybetmiş biri olarak görüyorum. Sizin hâliniz için ağlamama gelince, sizi geçmiş dönem padişahları **Sultan Sencer** (öl. 552/1157)¹⁸, **Sultan Mahmûd-ı Gaznevî** (öl. 421/1030)¹⁹ ve **Sultan İsmâ'il-i Sâmânî** (öl. 295/907)²⁰ gibi görüyordum; ancak siz öyle bir sultansınız ki sizin askeriniz bile sizin hükmünüzü dinlemiyor ve hükmünüze boyun eğip itaat etmiyor. Bu kişinin size olan tamahkârlığı nedir? Sizden ne istiyor? Size niçin böyle davranıyor? Ben **Sultan Mahmûd-ı Gaznevî**'den bir hikâye işitmiştim. Sizden de aynı şeyi beklemiş ve ummuştum. Ancak uygun olmayan bu ümitlerimden dolayı vah vah, yazık oldu! Devasız dertlerimden dolayı ise feryat ve figan." Bu sözleri duyan Sultan, Molla'ya: "Bu nasıl bir hikâyedir? Anlatınız da dinleyelim." dedi. Bunun üzerine Molla hikâyeyi anlatmaya başladı:

Sultan Mahmûd-ı Gaznevî'nin Adaleti

Sultan Mahmûd-ı Gaznevî zamanında bir kişi onun huzuruna çıktı/geldi ve ona: "Ey sultan(ım)! Sizden adalet istiyorum. Ancak sizden başka hiç kimsenin, size bahsedeceğim hususla ilgili sırta vakıf olmaması gerekmektedir. Eğer sizle baş başa kalırsak o sırrı size arz edeceğim." dedi. Bunun üzerine **Sultan Mahmûd**, herkesi huzurundan çıkardı ve oraya adalet sancağını dikerek yükseltti. O kişi, **Sultan Mahmûd**'a: "Ey şah(ım)! Birkaç gece önce uyumaya yakın kendi eşim ve çocuklarımla oturuyorduk. Ansızın kınından çıkarılmış kılıç elinde olan bir kişi belirdi. Bana, eşime ve çocuklarıma saldırdı. Daha sonra elindeki kılıcı benim başımın üzerinde tuttu ve bana: "Dışarı çık." dedi. Çok az bir ihmalim/kusurum olsa bile başımı yokluk sahrasına düşüreceğini görünce ona itaat etmekten başka bir çarenin olmadığını gördüm. Ben evden dışarı çıkarken, o kişi de benim arkamdan geldi ve evimin kapısını arkadan üzerime kapattı. Gerçekleşen bu durum karşısında ben de kendi kendime: "Eğer kapıyı açıp adamı haber veririm o kişi kaçır, hatta adı kötüye çıkacağı için başkasına bir şey yapamaz" dedim; ancak içerisinde bulunduğum durumu göz önünde bulundurunca sabretmekten başka bir çarenin olmadığını gördüm. Sabaha kadar dışarıda oturdum ve (sinirden) dişlerimi sıktım. Sabahleyin gitmek için (evimden) dışarı çıktım. Ben bir köşeye gidip çekildim. O, oradan uzaklaşınca kendi kendime: "Eğer padişaha ulaşırsam (bu sıkıntıyı çözümlerim); ancak ne ben ne de padişah onu tanımıyoruz, bundan dolayı padişaha gitmem faydasız görünüyor." dedim ve sabrettim. Ertesi gece aynı kişi tekrar ortaya çıktı. Aynı şekilde muamele etti. Zaten onun ettiği muameleyi siz biliyorsunuz.

Sultan Mahmûd o kişiye: "(Hiç şüphesiz) o, tekrar geri gelecek. Bu defa ki gelişi ne zaman olursa olsun, sen o geldiğinde (muhakkak) benim sarayımda hazır ol." dedi. Sultanın bu sözü üzerine o kişi, sultana: "Ey şah(ım)! Sen bir sultansın, ben onun geldiği vakit hemen gelip senin huzuruna çıkarak nasıl bu durumu arz edeyim?" deyince, sultan ona: "Ben kendi ayağımın üzerine bir ip bağlayacağım. İpin bir ucunu da sarayın kapısına geçireceğim. Eğer sen gelip o ipi çekersen ben (hemen) dışarı çıkacağım." dedi. **Gazneli Mahmûd**'un bu sözlerini dinleyen o kişi, sultanın huzurundan ayrıldı ve kendi evine geri döndü. Bu sırada iki gece saraya gelmeyen o kişi, üçüncü gece sarayın kapısına geldi ve sultanın belirttiği kapıya bağlanmış olan o ipi tutup çekti. İpi çekince **Sultan Mahmûd**, hemen siyah elbisesini üzerine giydi, siyah tacını başına urundu, kınından çıkardığı hançerini eline aldı ve onun yanına geldi. O kişiye: "Neredesin?/Nerede kaldın? Haydi, hemen sen bana yolu göster" dedi. Bunun üzerine o kişi önde, sultan onun arkasında olduğu hâlde yola çıkıp gittiler ve o kişinin evine ulaştılar; ancak geldiklerinin duyulmaması ve farkına varılmaması için yüksek bir duvardan geçerek eve

¹⁸ Sultan Melikşâh'ın oğlu olup son büyük Selçuklu hükümdarıdır (bak. Özeydin 2009).

¹⁹ Gazneli hükümdarı Sebük Tegin'in oğlu olup Hindistan üzerine yaptığı seferlerle tanınan meşhur Gazneli sultanıdır (bak. Merçil 2003).

²⁰ İsmâ'il b. Ahmed, ağabeyi Nasr'a karşı isyan etmiş, onunla Semerkand yakınlarında girmiş olduğu mücadeleyi kazanmış, Nasr'ın 279/872 yılında ölmesiyle hâkimiyeti ele almış ve Buhârâ'yı başkent yapmıştır. Döneminde Samanoğulları devleti doğudaki en geniş sınırlarına ulaşmıştır (bak. Usta 2009; 2013: 87-100).

geldiler. Sultan; bir adamın, eli o kişinin karısının boynunda olduğu hâlde yatakta uyduğunu, şamdanda ise bir mumun yandığını gördü. Bu manzarayı gören sultan, o kişiye: “İçeri gir ve yanan mumu söndür.” dedi. Sultanın buyruğu üzerine o kişi, hemen evin içerisine girdi ve yanan mumu söndürdü. Mum söndürülünce sultan içeri girdi ve o kişinin başını bedeninden ayırdı. Daha sonra o kişiye mumu tekrar yakmasını söyledi. O kişi mumu yaktıktan sonra sultan, ona o adamın kesilmiş başını getirmesini söyledi. Çok ihtiyatlı davranan ve secdeye varan sultan, daha sonra o kişiye: “Ne yiyeceğiniz varsa, hepsini (buraya) getir.” dedi. O kişi üç günlük yiyecek buldu ve onları sultana getirdi. Sultan getirilen o yiyecekleri afiyetle yedi. Bundan sonra yola çıkıp gitmeye hazırlanan sultan, o kişiye: “Senin için yeterince önemli şey yaptım.” dedi. Sultanın bu sözü üzerine o kişi, sultana: “Ey şah(ım)! Her ne kadar benim sorunumu çözen de gönlüme anlamadığım ve hüviyetini kavramadığım birkaç soru işareti bıraktın. Çok ihtiyatlı davranmanızın, secdeye varmanızın ve birkaç ekmek parçasını afiyetle yemenizin sebebi ve hikmeti neydi?” dedi. Bunun üzerine **Sultan Gazneli Mahmûd**, o kişiye: “Mumu söndürmemin sebebi, benim hüküm sürdüğüm bu günlerde oğlum, kardeşim ya da yakınımında bulunan kişilerden birinin böyle bir davranış sergileme ihtimali aklıma geldi. Eğer o kişi, bunlardan biri ise onu öldürürken elimin titrememesi ve Tanrı'nın hükmünde herhangi bir kusurun olmaması içindi. Senin getirdiğin kesik başı görünce onun oğlum, kardeşim ya da yakınımında bulunanlardan biri olmadığını anladım. Böyle bir rezilliğin benim hanedanıma mensup biri tarafından gerçekleştirilmediği için secdeye giderek Allah'a şükrettim. Ayrıca bu olayı duyduğumdan bu yana üç gün üç gece hiçbir şey yemediğim için o kuru ekmeği afiyetle yedim.” dedi.

III²¹

Bu çalışmaya konu olan üçüncü bölüm, “ [ذکر] فضایل و کمالات پهلوان محمد ابو سعید و سایر کشتی ” Bu çalışmaya konu olan üçüncü bölüm, “ **Sultan Hüseyin-i Baykara'ya bağlı Pehlevân Muhammed Sa'îd ve diğer güreşçilerin faziletleri ve yetkinliklerinin zikri hakkında**” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm; Sultan Muhammed-i Bahâdîr'in Şâhruhiyye yaylasındaki menzillerden Leklekân'da oluşturduğu meclisle başlamaktadır. Bu mecliste emirler, devlet adamları, erdemli kimseler ve fazilet sahibi kişiler, hazır olarak bulunmakta ve her biri kendileri için önceden belirlenen yerlerde bulunmaktadır. Sultan Muhammed-i Bahâdîr, mecliste hazır olarak bulunan Vâsîf'den Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd'in sahip olduğu faziletlerin bir kısmından bahsetmesini ister. Bunun üzerine Vâsîf, onun sahip olduğu faziletlerden bahseder. Ardından Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd'in Alî Şîr Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-nefâyis* isimli şairler tezkiresinde yer alan biyografisi, aynen alınarak aktarılmaktadır. Akabinde bir mecliste Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd'in de müdahil olduğu Mevlânâzâde Molla Osmân ile Kadı Nizâm(üddîn) ve Şeyhülislâm arasında gerçekleşen hararetli münakaşa ile Sultan Hüseyin-i Baykara'nın tertip ettiği başka bir mecliste gerçekleşen münazara yer almaktadır. Bunun ardından Sultan Hüseyin-i Baykara ile ulaşı Tayfûr'un tertip ettiği meclisler ile Pehlevân Muhammed'in ulak kılığına girmesine değinilmektedir. Bundan sonra sırasıyla Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd ile Pehlevân Muhammed-i Mâlânî arasında gerçekleşen güreş müsabakasına, Pehlevân Muhammed-i Mâlânî ile Delhi sultanının Sultan Hüseyin-i Baykara'ya hediye olarak gönderdiği Hintli mengelûs cinsi fil arasındaki mücadeleye yer verilmiştir. Akabinde Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd'in kız kardeşinin oğlu Dervîş Muhammed hakkında bilgi verilmekte, onun Irak'tan Horâsân'a gelen meşhur güreşçi Pehlevân Alî-i Rûstây ile yapacağı güreşe hazırlayıp yetiştirmek için Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd tarafından ilim tahsilinden alınıp güreş eğitimi verilmesine başlanmasından bahsedilmekte, aldığı güreş eğitimi ve yaptığı idman geniş olarak anlatılmakta, alınan iyi bir güreş eğitiminden sonra da onun Pehlevân Alî-i Rûstây ile yaptığı güreş müsabakasına değinilmektedir. Ayrıca Dervîş Muhammed'in şahsiyeti hakkında bilgiler de yer almaktadır (Vâsîfî 1349: 489-516).

²¹ Bu bölüm daha önce yayımladığımız ““Baykara Meclisi'nden Yansımalar” (Dört Kıtada Folklorun İzinde: Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu Armağanı, hzr. Metin Eren-Mehmet Karaaslan-Abdulsalam Arvas, Hakim Yayınları, Ankara, 2015, s. 163-78.)” başlıklı çalışmamızın ilgili bölümünün yeniden ele alınıp değerlendirilmesinden ve bazı eklemelerin yapılmasından oluşmaktadır.

PEHLEVÂN MUHAMMED EBÛ SA'ÎD

En büyük sultan, ihtişam sahibi hakan, adalet ve insaf sancaklarını diken, zulüm ve eziyet emarelerini ortadan kaldıran,²² إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ sancağının sahibi, hüküm erbabının fermandarlığı ve düşmanlara galip gelmesi gökyüzünden fermandarla teyit edilen, hak ettiği sultanlığı ve halifeliliği yüceltilmiş, yaratıcı melikin nazarından görülen özgür ve kölelerin diliyle övülmeyi yasaklayan ve emreden **Sultân Muhammed-i Bahâdır** (Allah onun mülkünü daim eylesin), bir gün **Şâhruhiyye**²³ yaylasındaki menzillerden **Leklekân**²⁴'da bulunan ve feleğe benzeyen sarayındaki şahlık tahtında ve şehinşahlık makamında oturmuştu. Emirler, devlet adamları, erdemli kimseler ve fazilet sahibi kişilerin her biri de orada kendileri için önceden belirlenen ve tayin edilen yerlerini almışlardı. Sultan, mecliste hazır olarak bulunanlar içerisinde yer alan eski hakir ve aciz bendesi **Vâsîfî** (öl. 973/1566)'ye baktı ve ona şöyle buyurdu: "**Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd** (öl. 898/1492)'in, güreş ilminin yanında diğer ilim, sanat ve faziletlerin tamamında, sahip olduğu maharet ve yetkinlikten dolayı asrında yegâne, dünyada ise tek olduğu meşhurdur. Eğer onun sahip olduğu bu faziletlerin bir kısmını, burada zikredip belirtirseniz, çok iyi olur." **Sultân Muhammed-i Bahâdır**'ın bu talebi üzerine, **Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd**'in hüviyeti, **Vâsîfî** tarafından sultana şöyle arz edilmiştir: "Ey şah(ım)! Ey sultan(ım)! Şu ana kadar bugünün altın kâkülü Rum pehlivanı, mavi renkli feleğe benzeyen meydanda, siyah perçemli Şam güreşçisinin yüzünü yere eğdirip onu yenmektedir. O, her sabah vakti güreş meydanına geldiğinde, hem âdet üzere yüzünü yere doğru eğip toprağı öpmekte hem de güreş kuralına göre yerdeki bir güreşçiyi elleriyle tutup başı üzerinde havaya kaldırarak yere atmaktadır. Pehlivanlar arasında, bu hüviyete sahip olan ve ona denk gelen başka bir pehlivan daha (dünyaya) gelmemiştir. Hatta onun dizini yere vuran/sırtını yere getiren hiçbir pehlivanın (henüz) olmadığı da meşhurdur. **Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd**'in, ilim, fazilet, kemal ve sanatların tamamında eşi benzeri yoktu." **Cenâb-ı Emîr-i Kebîr Alî Şîr Nevâyî**, **Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd**²⁵ hakkında kendi [*Mecâlisü'n-nefâyis* isimli] şairler tezkiresinde şu bilgiyi vermektedir:

پهلوان محمد کیم کوپ فضایل بیلہ آراستہ دور کیم خصوصاً
کشتی گیر لبق فنی دا با وجود اولکیم اول فن آئینک حقی و
ملکی دور معلوم ایماس دور کیم هرگز بیر کیمسا بو فندا انداق
پیدا بولمیش بولغای اوزکا فضایلی کا کورادون مرتبه سی دور
و موسیقی و ادوار علمی نینک بی نظیری دور چون کمالاتی
اظهر من الشمس دور شرح قیلماق احتیاج ایماس فقیر استرآبادین
بو رباعی بی پهلوان خدمتلا ریکا بتیب یباردیم کیم، رباعی

در کعبه و دیر ما به ارشاد توایم
در صومعه و میکده با یاد تو ایم
ذاکر سحر و شام به اوراد توایم
یعنی که یتیم نعمت آباد توایم

پهلوان بو رباعی نی جواب آیتیب یباردی، رباعی

²² Nahl Suresi, ayet 90'dan nakıs iktibas. Meali: "Hiç şüphe yok ki, Allah (indirdiği bu kitapta) insanlara adaletli davranmayı, onları affedip iyilik yapmayı, (yoksul) akrabaya yardım etmeyi emreder..."

²³ Eski adı Fenâket ve Benâket olan Şâhruhiye, Hocend ile Taşkend arasında ve Sır-Derya'nın üzerinde yer almaktadır (Babur 2006: 841).

²⁴ Taşkend'in güneyinde yer alan bir mevkidir (Babur 2006: 804).

²⁵ Alî Şîr Nevâyî'nin, hem üstadı ve yakın dostu olan hem de döneminin önde gelen edib, musikişinas, tabib ve sufisi olarak kabul edilen Pehlevân Muhammed için kaleme aldığı bir risalesi de bulunmaktadır (bak. Eraslan 1980).

ای میر تو پیر و ما به ارشاد توایم
 د ایم به دعاگوئی و با یاد توایم
 این شهر به تو خوش است و ما با تو خوشیم
 مردیم و خراب استرآباد توایم

بو مطلع پهلوان دین دور کیم آیتغاندا پادشاه اون منک آلتون سیله
 عنایت قیلدیلار کیم، مطلع

گفتمش: درعالم عشق تو کارم با غم است
 گفت خندان زیر لب: غم نیست، کار عالم است

“**Pehlevân Muhammed** kim köp fezâyil bile ârâstedür kim husûsan küşfîgîrlık fennide bâ-vücûd; ol kim ol fen anıñ hakkı ve mülkidür, ma'lûm imesdür kim hergiz bir kimse bu fende andak peydâ bolmuş bolgay. Özge fezâyilige köre dûn mertebesidür. Ve mûsikî ve edvâr ilmining bî-nazîridür. Çün kemâlâtı azher mine's-şemsdür, şerh kılmak ihtiyâc imes. Fakîr **Esterâbâd**ın bu rubâ'îni **Pehlevân** hizmetlerine bitip yubardım kim.”

Rubâ'î

در کعبه و دیر ما به ارشاد توایم
 در صومعه و میکده با یاد تو ایم
 ذاکر سحر و شام به اوراد توایم
 یعنی که یتیم نعمت آباد توایم
 “**Pehlevân** bu rubâ'îni cevâb aytıp yubardı:

Rubâ'î

ای میر تو پیر و ما به ارشاد توایم
 د ایم به دعاگوئی و با یاد توایم
 این شهر به تو خوش است و ما با تو خوشیم
 مردیم و خراب استرآباد توایم

Bu matla' **Pehlevând**ındur kim aytganda pâdişâh on min altun sile 'inâyet kıldılar kim.

Matla'

گفتمش: درعالم عشق تو کارم با غم است
 گفت خندان زیر لب: غم نیست، کار عالم است

Türkiye Türkçesine aktarımı:

Pehlevân Muhammed: Pek çok üstün nitelikle donanmış **Pehlivan Muhammed**, özellikle güreşçilik sanatında ünlüdür. Kendisinin hakkı ve malı olan bu sanatta böylesine öne çıkan bir başka kişi daha bilinmez; ama diğer üstün niteliklerine göre bu da çok aşağıda kalır. Müzik ve nota biliminde eşi benzeri bulunmaz. Erginlikleri güneşten daha parlak olduğundan onları anlatmaya ihtiyaç yoktur. **Esterâbâd**'dan bu rubaiyi, **Pehlivan** için yazıp gönderdim.

Rubâ'î

در کعبه و دیر ما به ارشاد توایم

در صومعه و میکده با یاد تو ایم
ذاکر سحر و شام به اوراد توایم
یعنی که یتیم نعمت آباد توایم

“Kâbe ve kilisede senin irşadına bağlıyım. Savmaa/tapınak ve meyhanede seni yâd ediyorum. Sabah akşam seni zikrediyorum. Yani senin abat kılan nimetinin yetimiyim.”

Pehlevân bu rubaiyi cevap olarak yazıp gönderdi.

Rubâ’î

ای میر تو پیر و ما به ارشاد توایم
د ایم به دعاگوئی و با یاد توایم
این شهر به تو خوش است و ما با تو خوشیم
مردیم و خراب استرآباد توایم

“Ey mir! Sen pirsin, biz ise senin irşadına bağlıyız. Daima sana dua ediyor ve seni hatırlıyoruz. Bu şehir/Esterâbâd sana hoştur, biz ise seninle hoşuz. Biz insanız. Senin Esterâbâd’ının harabıyız.”

Pehlevânın bu matlaı söylendiğinde sultan ona 10.000 altın sile verdi.

Matla’

گفتمش: درعالم عشق تو کارم با غم است
گفت خندان زیر لب: غم نیست، کار عالم است
“Ona: “Senin aşk âleminde işim gamdır.” dedim. O, dudağının altından gülererek: “Bu, gam değil, dünyanın işidir.” dedi.”

Alî Şîr Nevâyî’nin *Tezkiretü’ş-şu’arâ*²⁶’sının dördüncü meclisinin, Pehlevân Muhammed’i zikrederek başladığı, anlayışı kuvvetli olanların hoş/güzel tabiatına gizli ve örtülü değildir, yani anlayışı kuvvetli olanlar tarafından bilinmektedir. Mevlânâ Mes’ûd-i Şîrvânî (öl. 905/1499-1500)²⁷, Emîr Atâullâh²⁸, Mîr Murtâz²⁹, Mevlânâ Hüseyin-i Vâ’iz (öl. 910/1504-1505)³⁰,

²⁶ Alî Şîr Nevâyî tarafından Çağatay Türkçesi ile 903/1498 yılında Semerkand’da, Sultan Hüseyin-i Baykara adına yazılan *Mecâlisü’n-nefâyis* kastedilmektedir (geniş bilgi için bak. Kartal 2000).

²⁷ Güzel ahlaklı, derviş mizaçlı ve dünyaya değer vermeyen bir kişi olup Şîrvanlıdır. Şîrvân’dan Herât’a gelmiş ve burada Abdurrahmân-ı Câmî’nin mülâzemetine girmiş ve ondan ders almıştır. Gevher Şâd Bigim medresesi ve başka medreselerde müderrislik yapmıştır. *Şerh-i Tavâli’* ve *Şerh-i Mevâkıf* gibi birçok esere hâşiye yazmıştır. Bazen şiir de söylemiştir (Nevâyî 2001: I/135, II/454-455; 1323: 92, 266; Nevâyî 1324: 186).

²⁸ Nişâburlu olup ilim tahsil etmek için şehre gelmiş ve burada *Kâfiye* okumuştur. Kısa bir zaman sonra danişmendlikte eşsiz bir hüviyete sahip oldu. Hiç kimse onun beğenilmeyen ve tasdik edilmeyen tavır ve davranışını görmemiştir. Dönemin bilginlerinden olup şiir, muamma ve belagatte sergilemiş olduğu maharetle dikkat çekmiştir. Özellikle muamma ile çok meşgul olmuştur. *Bedâyi’-i Atâyî* adında bir eser kaleme almıştır. Fahrî-i Herâtî, Farsçaya yapmış olduğu *Mecâlisü’n-nefâyis* tercümesinde “maklûb-ı müstevi” sanatıyla ilgili bir risale kaleme aldığını belirtmektedir (Nevâyî 2001: I/137, II/456-457; 1323: 92, 266).

²⁹ Küçük yaşından itibaren ilim öğrenmekle iştigal etmiş, kendi gayret ve çabasıyla birçok ilimde bilgi sahibi olmuştur. Zühd ve takvada üstün bir dereceye sahip olup nice günler sabahtan akşama kadar mütalaa ile meşgul olmuştur. Sergilemiş olduğu bu riyazet vesilesiyle halk kendisine “Mîr Murtâz” adını vermiştir. Onunla herhangi bir konuda bahse giren kişi, muhakkak girdiği bahsi kaybederdi. Çok iyi satranç oynardı (Nevâyî 2001: I/138, II/454/457; 1323: 92-93, 267).

³⁰ İran’ın Horâsân bölgesinde Sebzevâr’da doğmuş, vaazlarıyla tanındığı için “Vâiz” lakabı ve şiirlerinde kullandığı “Kâşifi” mahlasıyla tanınmıştır. Çocukluk ve gençlik yıllarını Sebzevâr ve yöresinde geçiren Hüseyin-i Vâiz’in iyi bir öğrenim gördüğü, Herât’a gittiğinde ilmi ve vaazları ile kendisini kısa sürede kabul ettirmesinden anlaşılmaktadır. Herât’ta Sa’deddîn-i Kâşgarî’nin müridi ünlü sûfi ve şair Abdurrahmân-ı Câmî ile tanışmış ve onun vasıtasıyla Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. Herât’ta verdiği vaazlarla kısa zamanda meşhur olmuş, bir süre sonra Sultan Hüseyin-i Baykara ve Alî Şîr Nevâyî’nin himayesine girmiştir. Onların teşvikiyle çeşitli kitaplar telif etmiştir. Eserleri şunlardır: *Cevâhirü’t-tefsîr li-Tuhfeti’l-emîr*, *Mevâhib-i ‘Aliyye*, *Câmî’u’s-sittîn*,

Mevlânâ Mu'în-i Vâ'iz (öl. 909/1503-1504)³¹, **Emîr Kemâlüddîn Hüseyin** (öl. 920/1514-1515)³², **Kadı İhtiyâr**³³, **Mevlânâ Muhammed-i Bedahşî** (öl. 913/1507)³⁴, **Mevlânâ Mîr Hüseyin-i Mu'ammâyî** (öl. 904/1499)³⁵, **Mevlânâ Nâmî**³⁶, **Mevlânâ Abdülvâsî'-i Münşî**³⁷ gibi **Horâsân**³⁸'in

Ravzatü'ş-şühedâ', Ahlâk-ı Muhsinî, Envâr-ı Süheylî, Mahzenü'l-inşâ', Esrâr-ı Kâsımî, Fütüvvet-nâme-i Sultânî, Bedâyi'ü'l-efkâr fî-Sanâyi'î'l-âsâr, Risâle-i Hâtimiyye, Letâyifü't-tavâ'if, Lübb-i Lübb-i Ma'nevî, er-Risâletü'l-'aliyye fî'l-ehâdisi'n-nebeviyye, Sahîfe-i Şâhî (Karaismailoğlu 1999; Nevâyî 2001: I/138, II/458; 1323: 93, 268; Nevâyî 1324: 190-191).

³¹ Mevlânâ Hacı Muhammed-i Ferâhî'nin oğlu, Kadı Nizâmüddîn Muhammed'in kardeşidir. Zühd ve takvada yüksek derecede olup birçok fazilet ve kemale sahiptir. Büyük vaiz olup cuma günleri namazdan sonra Herât camiinde vaaz vermiştir. Vaaz verirken minber üstünde deliler gibi el kol hareketi yapıp minber tahtasını teptiği için kendisini "mu'în-i dîvâne" şeklinde tanımlamıştır. Güzel yazı yazmada maharet sahibidir. Şiirlerinde vezin, kafiye ve redife önem vermemesi hoş görülmektedir (Nevâyî 2001: I/139-140, II/458-459; 1323: 94, 269; Nevâyî 1324: 181).

³² Hz. Peygamber'in soyundan olup Horâsân'ın fazilet sahibi kişilerindendir. Mîr Refî'üddîn Hüseyin'in yeğenidir. Gençliğinde Herât'a gelmiş ve burada ilim tahsili ile meşgul olmuştur. Bu sırada Küçük Mîrzâ'nın meclisine katılmış ve onun şehzadesinin musahibi olmuştur. Bundan dolayı ona ihsan kapısı açılmıştır. Küçük Mîrzâ hac farızasını eda etmek için yola çıktığında ona refakat etmiştir. Şehzade de onun peşinden gitmiş olmasına rağmen yetişememiştir. Hac farızasından sonra Tebrîz'e gelmiş ve burada Sultan Ya'kûb'un hizmetine girmiş ve birkaç yıl kalmıştır. Sultan Ya'kûb, kendisine büyük bir hürmet göstermiş ve Biyâbâne'yi ona hediye olarak vermiştir. Ancak o tekrar Herât'a dönmüş ve Alî Şîr Nevâyî'nin hizmetine girmiştir. Daha sonra dervişlik yolunu seçmiştir. Özellikle tasavvuf ilminde fazlasıyla kabiliyetli ve onun ıstılahında da vukuf sahibiydi. Hâce Abdullah-ı Ensârî Hazretleri'nin *Menâzilü's-sâyirîn* adlı eserine şerh yazmıştır (Nevâyî 2001: I/142, II/461-462; 1323: 94-95, 273; Nevâyî 1324: 200-202).

³³ Güzel tabiatlı ve tavırlı bir kişidir. Mevlânâ Nizâmüddîn kadılık makamında bulunduğu, mahkeme ve daru'l-kazâda siciller, ipotek senetleri ve şer'î kayıtlarla ilgilenmiştir. Çok iyi Arapça bilmekteydi. İyi bir fıkıh bilgisine sahipti. Pây-i hisâr havuzunun kuruması üzerine bir tarih manzumesi kaleme almıştır (Nevâyî 2001: I/142-143, II/462; 1323: 95, 271).

³⁴ Kunduz'a bağlı İşkemiş kentinden olan Muhammed-i Bedahşî, baba tarafından Mevlânâ Celâlüddîn-i Kâyinî'nin torunu, anne tarafından ise Mevlânâ Şerefüddîn Abdulkahhâr'ın akrabasıydı. Alî Şîr Nevâyî'ye göre önce Semerkand'da eğitim görmüş, sonra Herât'a gelmiştir. İlk başlarda doğru ve düzgün dost ve arkadaş edinemediği için çok zor günler geçirmiş, ancak sonradan toparlanarak hayatını düzene koymuştur. Hatta Nevâyî, onun davranışlarının hem padişaha hem de dilenciye karşı uygun ve yerinde olduğunu belirterek onu övmüştür. Muammâ ile ilgili bir risale kaleme almış ve çeşitli şiirler söylemiştir. Bâbur, her ne kadar onun Bedahşân kentiyle bir ilgisi olmasa da Bedahşî mahlasını kullandığını da söylemektedir. Aynı zamanda Nevâyî'nin yakın dostu ve nedimlerindenidir. Sultan Hüseyin-i Baykara'nın saltanatı sona erdikten sonra Muhammed Şeybânî Han'ın şiir meclislerinde de yer aldığı tahmin edilmektedir (Rejepova 2019: 75; Develi 2018: 196-197; Nevâyî 2001: I/143-144, II/463; 1323: 271-272; Nevâyî 1324: 194).

³⁵ Aslen Nişâbürlü olan Muammâyî, Herât'a gelmiş ve burada İhlasiye medresesinde okumuştur. Daha sonra bu medresede müderrislik yapmıştır. Vaktinin çoğunu aklî ve naklî ilimleri öğrenmekle geçirmiştir. Ahlakının güzelliği ve tavırlarının hoşluğu ile dikkat çekmiştir. Bazı kaynaklarda onun Sultan Hüseyin-i Baykara'nın sarayında muhtesip görevinde bulunduğu belirtilmektedir. Ayrıca muamma söylemede üstad olarak kabul edilen Mu'ammâyî, bu dönemin maddi ve manevi destekçisi olan Alî Şîr Nevâyî ile de irtibat halinde olduğu düşünülmektedir. Zahîrüddîn Bâbur eserinde onunla ilgili: "Her halde hiç kimse onun kadar muammâ söylememiştir. Bütün vaktini muammâ için sarf etmiştir. Gayet mütevazı, iddiasız ve zararsız kişiliğe sahiptir." demektedir. Döneminin diğer müellifleri de Mu'ammâyî'nin her yaptığı işte başarılı olduğundan; ancak onun asıl muammâ sanatında uzmanlaştığından bahsetmektedirler. Bu kadar büyük bir muammâ ustası olan, yetenekli ve meslektaşları tarafından da çok saygı gören Mu'ammâyî, Sultan Hüseyin-i Baykara döneminin önemli şahsiyetlerinden biri olarak dikkat çekmektedir (Rejepova 2019: 74; Develi 2018: 192; Nevâyî 2001: I/144-145, II/464; 1323: 96, 272; Nevâyî 1324: 185-186).

³⁶ Sebzvarlıdır. İnşa ve hüsn-i hatta çok meşhurdur. Ancak başta Abdülvâsî'-i Münşî olmak üzere hiçbir münşî, onun inşasını beğenmemiştir. Yine hüsn-i hatta da hiçbir hattat, onu makbul görmemiştir. Sabun çiğnemeye ve köpük saçmaya benzetilen konuşması, hem taklit edilmekte hem de idrak sahipleri tarafından beğenilmekteydi (Nevâyî 2001: I/150, II/469; 1323: 275).

³⁷ İnşada başarılı ve maharet sahibidir. Hiciv tarzında yazdığı şiirleri bulunmaktadır. Laubali bir kişiliğe sahiptir. Birçok kişinin kendisine şaka yapıp kızdırdığında, onlara verdiği zekice hazır cevaplarla meşhur olmuştur. Bazen bu cevapların müstehcen ve laubali bir özelliğe sahip oldukları da müşahede edilmektedir. Özellikle bu durum Hâce Mecdüddîn Muhammed'in tertip ettiği meclislerde dikkat çekmektedir (Nevâyî 2001: I/150; II/470; 1323: 103, 276).

³⁸ Horâsân, güneşin doğduğu yer anlamına gelmektedir. Eski İranlılar güneşe "hor", güneş tarafına ise "sân" demekteydiler. Bu iki kelimenin birleşmesinden "Horâsân" kelimesi türemiştir. Orta iklimde yer alan Horâsân'ın, suyu ve havası güzel, halkı mutedil tabiatlı, akıllı, bilgili ve güçlüdür. Burası, birçok büyük şehri ve 500 kadar kasabası olan muteber bir bölgedir. Hem erenlerinin hem de pîrlerinin fazla olmasından dolayı hakkında birçok

ileri gelen âlim, fâzıl ve bilgelerinin, **Pehlevân Muhammed**'in zikrinden sonra gelmeleri, onun mertebesinin yüceliğine ve derecesinin yüksekliğine delalet etmektedir. Akilin/bilgenin işaret etmesi yeterlidir.³⁹

Molla Osmân ile Şeyhülislam ve Kadı Nizâm(üddîn) Arasındaki Münazara

Bir mecliste **Mevlânâzâde Molla Osmân** (öl. 901/1495)⁴⁰ ile **Kadı Nizâm(üddîn)** (öl. 900/1494)⁴¹ ve **Şeyhülislâm** (öl. 916/1510)⁴² arasında hararetle bir münakaşa oldu. **Şeyhülislâm**, **Mevlânâzâde Molla Osmân** ile **Kadı Nizâm(üddîn)**'e: "(Münakaşaya sebep olan) bu söz/düşünce, **Mîr Seyyid Şerîf** (öl. 816/1413)⁴³ ve **Mevlânâ Sa'düddîn** (öl. 792/1390)⁴⁴ tarafından *Miftâh*⁴⁵'a yazılan şerhlerde zikredilmiştir." dedi. Bunun üzerine **Mevlânâ Nizâmüddîn**: "Bu gayr-ı vâkidir yani o şerhlerde böyle bir söz/düşünce yoktur." dedi. **Mevlânâ Nizâmüddîn**'in bu sözünden dolayı: "Her iki şerhi de hazır edin." dediler. Bu arada tartışmaya dâhil olan **Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd**, orada bulunanlara: "O konu için bu şerhlere bakmaya ihtiyaç yok." dedikten sonra o konu/düşünce ile alakalı her iki şerhten ilgili sayfaları karşılıklı olarak ezbere okumaya başladı. Bu durumu gören ve hayran kalan meclis ehlinden hem

rivayet aktarılmış ve eser kaleme alınmıştır. Horâsân, doğuda Sicistân toprakları ve bazı Hind şehirleri, kuzeyde Mâverâünnehir şehirleri ve Türkistân, batıda Irâk-ı Acem, Cil şehirleri ve Taberistân ile Horâsân arasında olan çöl, güneyde Fars ve Kirmân ile Horâsân arasını ayıran çöl ile çevrili olup kare şekline yakındır. Nihayet iki kol gibi biri çöl ve sahraya, öteki Herât ile Gûr arasından Gazne'ye uzanmaktadır. Biri Kûmis ile Kayserân ayırımında gider. İbn Furât; Horâsân'ın uzunluğunun Dâmegân'dan Amû nehrine, eninin Zincân'dan Cürçân'a kadar olduğunu ifade etmektedir. Horâsân'ın başkenti önceleri Nişâbûr iken sonradan Herât olmuştur (Kâtib Çelebi 2013: I/512-13).

³⁹ Krş.: العاقل يكفيه الإشارة

⁴⁰ Mantık ve fen ilimlerinde, başta Mâverâünnehir olmak üzere diğer şehirlerin âlimleri tarafından takdir edilip örnek alınan bir kimseydi. Hakan Mansûr döneminde Semerkând'dan hac vazifesini eda etmek için başkent Herât'a gelmiştir. Bu süreçte Hakan Mansûr'un dikkatini celp etmiştir. Hac vazifesini eda ettikten sonra Herât'a dönmüş ve buraya yerleşmiştir. Sultaniye ile daha çok aklı ilimlerin eğitiminin verildiği İhlâsiye medreselerinde müderrislik yapmıştır. Mollazâde Osmân namı ile meşhur olmuştur (Develi 2018: 190-191).

⁴¹ Mîrzâ Ebu'l-Kâsım dönemi büyük fakihlerinden Şerefüddîn Hacı Muhammed-i Ferâhî'nin oğludur. Zühd, takva ve fetva verme konusunda dönemin büyük âlimlerindedir. Gıyâsiye ve İhlâsiye medreselerinde uzun süre müderrislik yapmıştır. Müderrislik görevinden ayrıldıktan sonra Herât kadısı olarak atanmıştır (Nevâyî 1324: 180).

⁴² Son derece dindâr bir kimse olan Şeyhülislâm Seyfüddîn Muhammed, taat ve ibadetle meşgul olmuştur. Özellikle tefsir ve fıkıh ilminde eşsiz bir kimseydi. Ayrıca aklı ve naklî ilimlerde dönem âlimlerinden oldukça ilerideydi. Bundan dolayı bazı kimseler, ondan ders ve fetva alma konusunda son derece istekliydiler. Zahîrî ve manevî ilimler için yanına gelenler, büyük bir rahmete kavuşmuşlardır. Babası Mevlânâ Kudbuddîn Yahyâ bin Mevlânâ Muhammed bin Mevlânâ Sa'dullah Valideyni el-Tafzânî'nin ölümünden sonra şeyhülislamlık makamına getirilmiştir. Yaklaşık 30 yıl boyunca Horâsân sınırlarında şerri meselelerle uğraşmıştır. Görevden alındıktan sonra sultanın emriyle öldürülmüştür (Develi 2018: 198).

⁴³ Meşhur Arap dili, kelâm ve fıkıh âlimi olup asıl Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî el-Hanefî'dir. Cürçânî, hem yaşadığı döneme kendi damgasını vuran hem de sonraki yüzyıllarda bir otorite olarak etkisini devam ettiren çok yönlü birkaç âlimden biridir. Başlıca ilgi alanı kelâm, Arap dili ve edebiyatı olmakla beraber felsefe, mantık, astronomi, matematik, mezhepler tarihi, fıkıh, hadis, tefsir, tasavvuf gibi dinî ve aklı ilimlerin hemen hepsine dair telif, şerh ve hâşiye türünde eserler vermiş; bundan dolayı "allâme" unvanını almaya hak kazanmıştır (bak. Gümüş 1993).

⁴⁴ Asıl adı Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahrüddîn Ömer b. Burhânüddîn Abdullâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî olup klasik kaynaklarda lakap ve nisbesi dışında "Sa'd, Allâme, Allâme-i Sâni" şeklinde kendisine atıfta bulunulması ve "pâdişâh-ı ulemâ, hüsrev-i dânişmendân" unvanlarıyla anılmasından hareketle kendisini ve çağdaşı Seyyid Şerîf el-Cürçânî'yi ifade etmek üzere "Sa'deyn" denilmiştir. Çok yönlü bir âlim olup hayatının önemli bir kısmını ders okutmak ve kitap yazmakla geçirmiştir (bak. Özen 2011).

⁴⁵ Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) Arap grameri ve belâgatine dair eseridir. Konunun önemi, kitabın adı ve planı hakkında kısa bilgi verilen bir "mukaddime"den sonra üç bölüme ayrılan eserin birinci bölümünde; sarfın mahiyeti ve tarifi, harfler ve mahreçleri, kelimelerin teşekkülü, kalıp ve vezinleriyle sarfın tamamlayıcısı niteliğinde kabul edilen iştikak konusu incelenmiştir. İkinci bölümde; nahv'in tarifi ve faydası, âmil, ma'mul, i'rab ve i'rab alâmetleri gibi Arap dilinin söz dizimi kurallarına ve sebeplerine dair mantıkî izahlar yapılmıştır. Üçüncü bölümde; meânî ve beyân ilimlerinin tarifleri, isnad, müsnedün ileyh, müsned, fasıl-vasıl, icâz-ıtnâb ve kasr bahisleriyle inşâ (talebî) cümleler ve söz dizimi içinde fiillerin etkisinde bulunan öğeler (müteallikat) gibi meânî ilminin temel meselelerinden sonra beyân ilminin ana konuları olan teşbih, mecaz, istiare, kinaye ele alınmış, ardından bed' ilmine geçilerek mânâ ve lafız sanatları incelenmiştir (bak. Benli 2020).

hayranlık ve şaşkınlıklarını yansıtan hem de takdirlerini belirten coşkulu bir ses yükseldi. Böylece **Kadı Nizâmüddîn**'in iddiası ispat edilmiş oldu.

Sultan Hüseyin-i Baykara'nın Tertip Ettiği Bir Mecliste Gerçekleşen Münazara

Bir gün **Sultan Hüseyin-i Baykara** (öl. 911/1506)⁴⁶ tarafından tertip edilen bir mecliste, ekâbir/rütbe ve fazilet bakımından büyük olanlar, e'âlî/yüksek kimseler, mevâlî/âlimler ve eşrâf/ileri gelenler, hazır olarak bulunmaktaydılar. Ortaya bir mesele/konu atıldı. **Şeyhülislâm**, iki defa o meseleyle/konuyla ilgili görüşünü belirtti; ancak çok kısık bir sesle ve yavaş bir tonda/şekilde konuştuğu için **Sultan Hüseyin-i Baykara**, onun görüşlerini pek anlayamadı. **Pehlevân Muhammed**'in ilgili konuyu tekrar dile getirip açıklaması üzerine **Hüseyin-i Baykara** mevzuyu anladı. Meclis dağılınca **Şeyhülislâm** dışarı çıktı ve orada bulunanlara: "Bizzat sultan tarafından tertip edilen ve ileri gelen âlimlerin hazır olarak bulunduğu böyle bir mecliste, nasıl oluyor da güreşçi biri melikü'l-ke'lâm/sözün meliki oluyor ve ona itibar ediliyor?" dedi. **Şeyhülislâm**'in bu söylediklerini, hemen **Sultan Hüseyin-i Baykara**'ya iletiler. Kendisine iletilen bu sözler üzerine **Hüseyin-i Baykara**: "Bu meclisin asıl katılımcıları, **Şeyhülislâm** ve diğer âlimlerdir. Ben bir Türk merdiyim/erkeğiyim. Eğer **Pehlevân Muhammed**'in, bu mecliste konuşmaya hakkı, yetkinliği ve kabiliyeti yoksa o zaman **Şeyhülislâm**'in onu konuşmaktan menetmesi ve susturması gerekirdi. Ancak o, bu mecliste konuşma yeteneği, birikimi ve becerisine sahipse o zaman **Şeyhülislâm**, niçin bu duruma müdahil oluyor?" dedi. **Sultan Hüseyin-i Baykara**'nın söylemiş olduğu bu sözleri, hemen giderek **Şeyhülislâm**'a iletiler. Bütün ileri gelenlerin hazır olarak bulunduğu bu mecliste **Şeyhülislâm**: "Siz ne söylüyorsunuz" dedi. Mecliste bulunan ileri gelenler, ona: "Siz bir söz söylemişsiniz, **Sultan Hüseyin-i Baykara** da sizin o sözünüze karşılık olarak bu cevabı vermiş ve daha sonra size göndermiştir." dediler. Bunun üzerine **Şeyhülislâm**: "Eğer insafı olmak gerekirse **Pehlevân Muhammed**'in (ilim meclisinde) konuşmasını menetmek haksızlıktır." diye karşılık verdi.

Pehlevân Muhammed'in Güreşle İlgili Eseri ve Söylenmiş Beyitlerdeki İsimleri Tespit Etmedeki Mahareti

Pehlevân Muhammed, fesahat meydanının münşileri ve belâgat alanının söz ustalarının gördüklerinde, üslubundaki zarafet ve letafetten dolayı acziyet/acizlik dizlerini yere vurdukları/onun büyüklüğünü kabul ettikleri güreş sanatıyla/ilmiyle ilgili bir eser kaleme almıştır. Ayrıca **Pehlevân Muhammed**'in, **Hâce Hâfız-ı Şîrâzî** (öl. 792/1390 [?])⁴⁷'nin birçok gazelinin bazı beyitlerinden çeşitli isimler çıkardığı da meşhurdur. Onlardan bir tanesi "Şücâ" isminin çıkarıldığı şu beyittir:

⁴⁶ Sanatçı yönüyle de tanınan Timurlu hükümdarıdır. Cesur bir savaşı olan Hüseyin-i Baykara, Horâsân ve civarında otuz yedi yıl parlak bir saltanat sürmüştür, bu süre zarfında sanata ve sanatçılara büyük önem vermiştir. Şair, ressam ve tarihçilerin de aralarında bulunduğu pek çok ilim adamını himaye edip desteklemiş, onların çalışmalarını yapıp devam ettirecekleri uygun bir ortam oluşturmuş ve böylece Herât'ı bir kültür ve sanat merkezi haline getirmiştir. Onun himaye ettiği âlimlerin başında çocukluk arkadaşı, daha sonra divan beyi nişancısı ve nedimi olan Alî Şîr Nevâyî ile ünlü mutasavvıf şair Molla Abdurrahmân-ı Câmî ve Hüseyin Vâ'iz-i Kâşîfi gelmektedir. Özellikle oluşturduğu meclisler meşhurdur (Algar vd. 1998).

⁴⁷ Dünyanın en büyük lirik şâirlerinden biri olarak kabul edilen Hâfız-ı Şîrâzî, bugün tespit edilemeyen bir tarihte Şîrâz'da doğmuş, çocukluk ve gençlik yıllarında iyi bir eğitim görmüştür. Bütün hayatı boyunca Şîrâz'dan hiç ayrılmadığı tahmin edilen Hâfız, muhtemelen 792/1390 yılında yine Şîrâz'da ölmüştür. İrfanî hüviyete sahip olan Hâfız, daha önce gazel söyleyen üstat şâirlerin meziyetlerini kavrayıp özümseydikten ve bunları kendi fitratında şekillendirdikten sonra yazmış olduğu gazellerle tanınmış ve şöhret kazanmıştır. Gazellerinde; fikirlerini tasavvufî remiz ve rumuzlarla mükemmel bir şekilde ifade ettiği için lisânü'l-gayb/gaybın dili, tercemânü'l-esrâr/sırların tercümanı olarak anılmış ve özellikle ârifler katında maruf olmuştur. Onun şiirlerinde arifane söyleyişin yanında, didaktik hüviyete sahip beyitler de görülmektedir. Şiirlerindeki ahenk, akıcılık ve parlaklığın yanında, dilinin sade, üslûbunun tekellüfsüz ve veciz olması da dikkat çekmektedir. Her türlü ilmî, ahlaki, felsefî ve tasavvufî mazmunları ihtiva eden gazellerinde değişik aruz kalıplarını kullanan Hâfız, şiirlerinde birçok edebî sanata yer vermesine rağmen mânâ ve ifadeyi bu sanatlarla boğmamıştır. Şiirlerinde bütün hayatını "rindlik" ve "aşıklık"la geçirdiğini ifade eden şâirin şiirlerinin en temel vasfı da zaten "rindlik" ve "aşıklık"tır (bak. Yazıcı 1997; Mazioglu 1956; Kartal 2011: 159).

درخت دوستی بنشان که کام دل بیار آرد

نهال دشمنی بر کن که رنج بی شمار آرد

Dostluk ağacı dik ki gönül arzusu meyve versin yani gönül muradına erişsin/kavuşsun. Düşmanlık fidanını söküp kopar ki sana sayısız eziyet getiriyor/veriyor yani sayısız eziyet getirmemesi/vermemesi için düşmanlık fidanını söküp kopar.

Sultan Hüseyin-i Baykara ile Ulağı Tayfûr'un Tertip Ettiği Meclisler ve Pehlevân Muhammed'in Ulak Kılığına Girmesi⁴⁸

Bir gün Sultan Hüseyin-i Baykara'nın tertip ettiği bir mecliste, Hâfız Gıyâsüddîn-i Dihdâr (öl. 897/1491)⁴⁹'ın sahip olduğu fazilet ve olgunluklar konuşulup dile getirildi. Özellikle de Alî Şîr Nevâyî ile Hâfız Gıyâsüddîn-i Dihdâr'ın Çihâr-bâg-ı Gâzurgâh'ta karşılaştıklarında yaptıkları görüşme, aynen sultana arz edildi. Söylenen o güzel sözler tamamlandıktan sonra Hâfız: "Kendimi kapsamlı bir şekilde tanıtmak için (bu meclise) geldim." diyerek konuşmaya başladı. Hâfız Gıyâsüddîn'in bu sözlerini duyan Sultan Hüseyin-i Baykara çok güldü ve mecliste bulunanlara: "Bu tavırla Hâfız Gıyâsüddîn'in fitratındaki o zarafet ve letafet belli olup ortaya çıkmıştır. Onunla bu akşam hep birlikte sohbet edelim." dedi. Bunun üzerine Bâg-ı Cihân-ârâ⁵⁰'da bulunan Kasr-ı Tarab-efzâ'da bir meclis/toplantı düzenlenmesi kararlaştırıldı. Sultan Hüseyin-i Baykara'nın emriyle bu meclise çağrılanlar şunlardır: Alî Şîr Nevâyî, Pehlevân Muhammed, Hâcegî Abdullah Sadr-ı Mürvârîd/Mervârîd⁵¹, Hâce Kemâlüddîn Hüseyin Nizâmü'l-mülk (öl. 899/1494)⁵², Emîr Seyyid Bedr, Mîr Kâsım-ı Türkî-gûy, Emîr Cânî-i Müvelleh, Emîr Nizâm-ı Mukallid, hüsn/güzellik ehlerinden⁵³ Kâsım Mîr Hüseyinî, Mîrzâ-yı Tiryâkî, Tâhir Çekke, Serv-i Leb-i Cûy, Mâh-ı Simnânî, Mîrek-i Za'ferânî, Rûhullah Perî ve Şâh Muhammed-i Hânende. Sultan Hüseyin-i Baykara'nın, Hz. Yûsuf'tan sonra hiç kimsede görülmeyen bir güzellik ve letafete sahip olmasıyla meşhur olan Tayfûr isminde bir peyki/ulağı vardı. Hüseyin-i Baykara, ona hayran ve âşıktı, hatta onun aşkından dolayı ah u feryat ediyor, zar zar ağlıyordu. O, Tayfûr'u öyle bir süslemişti ki onu görenler, onun güzelliği karşısında kölelik halkasını/küpesini kendi kulaklarına takarlardı. Altın sırmalarla donatılmış kemerinin etrafına kırk tane zil/çingirak taktırmıştı. Başında, çeşitli mücevherlerle süslenmiş ve kubbe şeklinde olan

⁴⁸ Bu hikâye Hâce Mahmûd-ı Tâybâdî tarafından anlatılmıştır.

⁴⁹ Dönemin dikkat çeken hafızlarından ve Alî Şîr Nevâyî'nin yakın arkadaşlarından. Nevâyî tarafından bazı işlerinin yapılması için görevlendirildiği kişilerdendir (Eraslan 2020: 43). Yaşadığı dönemin ilim ve irfan sahiplerinden olup Hakan Mansûr'un saltanatı döneminde uzun yıllar Herât bölgesinde ders vermiş ve 897/1491 yılında vefat edince Şeyh Bahâeddîn Ömer mezarlığına defnedilmiştir (Develi 2018: 188).

⁵⁰ Sultan Hüseyin-i Baykara, Herât'ın kuzey doğusunda İncili Kanalı'nın güneyinde bugün Bâg-ı Murâd ismini taşıyan köyün yerinde Cihân-ârâ Sarayı ve Bâg-ı Cihân-ârâ'yı yaptırmıştır. Bâg-ı Cihân-ârâ, hem bir saray hem de bahçeydi. Sarayın içerisinde çeşitli ağaçlarla dolu ve rengârenk çiçeklerle süslü bir bahçe vardı. Timurlular zamanında yapılan Cihân-ârâ'nın güney tarafında bir havuz ve dört tarafında dört imâret bulunmaktaydı. Bu saray; büyük bir alanda ve görkemli bir şekilde yapılmıştı. Herât'ın doğusu ile kuzeyi arasında ve hükümdarlık sarayından görünen bir yerde dört yüz kırk cerib (bir cerib iki yüz kırk altı metre kare) genişliğindeki bir bahçe içindeydi. Bina, dönemin kusursuz yapılarından. 873/1468-1469 yılında yapımına başlanan eser, 898/1492-1493 yılında tamamlanmıştır. Yapımında, dönemin alanında en iyi ustaları yer almıştır. Hatta onlara zamanın normal ücretlerinden daha fazlası ödenmiştir. Bahçenin içinde çok sayıda havuz bulunmaktaydı. Havuzların renkleri, Timurlular devrinde genel olarak mimaride sıkça kullanılan lacivertti. Sarayın bahçesinde başta tavus olmak üzere hoş sesli birçok kuş bulunmaktaydı. İsfizârî burada yetiştirilen birçok ağaç ve gülün isimlerinden bahsetmiştir. Hândmîr ise kırk sene bu sarayda yaşayan Mîrzâ Hüseyin-i Baykara'nın bu sarayları yirmi senede inşa ettirdiğini kaydetmiştir. Sarayların bulunduğu yerler, bugün maalesef tamamen tarla yapılmıştır (Şahin 2013: 450-451).

⁵¹ Bir müddet vezirlik görevinde bulunan Hâce Muhammed-i Mervârîd'in oğludur. Küçük yaşlarda iken ilim tahsiline başlamıştır. İlm-i edvâr (musiki nazariyatı) ve musiki ilmi ile hüsn-i hatta benzersiz konumdadır. Musiki çalgılarından olan kânunu çok iyi çalmaktadır. Sadaret makamına getirilmiştir. İnşa ilminde de çok başarılıdır. Hoş sözlü, güzel huylu ve hoş sohbet bir kişidir (Nevâyî 2001: I/164-165, II/483-484; 1323: 106, 281).

⁵² Hâce Nizâmü'l-mülk'ün oğludur. Güzel huylu olup hüsn-i hatta maharet sahibidir. Musikiden anladığı ve bazı besteleri bulunduğu belirtilmektedir (Nevâyî 2001: I/164, II/483; 1323: 106, 280).

⁵³ Burada Herât'ın önde gelen gençleri kastedilmekte ve bunların isimleri sayılmaktadır. Bunlar özellikle hüsnleriyle/güzellikleriyle dikkat çekmektedirler.

üst kısmına Hüma kuşu kanadı konulmuş bir taç vardı. Omuzlarında altın sırmalı bir örtü bulunmaktaydı. **Sultan Hüseyin-i Baykara**, **Tayfûr**'a: "Bu (akşam gerçekleştireceğim) sohbeti, özellikle senin için tertip ettim." dedi. **Sultan Hüseyin-i Baykara**'nın bu sözleri üzerine **Tayfûr**, ona: "Ey şah(ım)! Bu gece düzenleyeceğim meclise katılmaları için dost ve arkadaşlarımın bir kısmını benim evime davet ettim ve bu hususta onlara söz verdim. Peki, şimdi nasıl/ne olacak?" dedi. Aslında **Sultan Hüseyin-i Baykara**, **Tayfûr**'u kendisinden başkasının görmesini asla istemediği için bu duruma razı değildi. Nitekim bu konuda o, şunu söylemiştir:

چشمان من به رویت در عاشقی چنانند

کز رشک یکدگر را دیدن نمی توانند

Benim gözlerim senin yüzüne öyle âşık ki, kıskançlıklarından birbirlerini görmeye muktedir değiller/göremezler.

Hasılıkelam **Hüseyin-i Baykara**, verdiği daveti gerçekleştirmesi için **Tayfûr**'a izin verdi. Ancak **Tayfûr**'un evi de **Bâg-ı Cihân-ârâ**'da **Sadef-hâne**'nin yanındaydı. Sohbet başlar başlamaz, **Hâfız Gıyâsüddîn**'e kendi durumu ve hüviyetini açıklaması için söz verildi. **Hâfız Gıyâsüddîn**, mecliste bulunanların huzurunda sahip olduğu hünerleri gösterip öyle çarpıcı ve etkileyici işler yaptı ki mecliste bulunanların tamamını etkileyerek kendisine hayran bıraktı. Bu mecliste **Hâfız Basîr**⁵⁴, bir gazel okudu. **Hâcegî Abdullah Sadr-ı Mürvârîd/Mervârîd**, kemanla bir fasıl icra etti. **Hâfız Gıyâsüddîn** ise meclisin sonuna kadar mecliste bulunanlara kendi hünerlerini gösterdi ve sanatını sergiledi. Meclisin sonunda **Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd**, biraz temiz hava almak için meclisten ayrılıp dışarı çıktı. Dışarı çıktığında, **Sadef-hâne** tarafında yanan meşaleleri gördü ve gürültülü seslerin/bir uğultunun geldiğini duydu. **Pehlevân Muhammed**, çakırkeyif bir halde o tarafa doğru yönelip gitmeye başladı. **Pehlevân Muhammed**'in oraya doğru geldiğini haber alan **Tayfûr**, her biri perî-pekter/peri yüzlü ve mâh-manzar/ay görünüşlü yiğitlerden oluşan ulaklarıyla/hizmetkârlarıyla birlikte hemen dışarı çıktı ve **Pehlevân**'ın ayağına baş koyup ona: "Bu ne büyük bir lütuf ve bende-nüvâzlıktır, biz bendeler için ne büyük bir ikbal ve serfirâzlıktır." dedi.

Mısra:

شاهبازی به شکار مگسی می آید

Bir akdoğan, bir sineği avlamaya geliyor.

Tayfûr, **Pehlevân Muhammed**'i kendi meclisine davet etti. **Tayfûr** tarafından kendisine yapılan bu daveti kabul eden **Pehlevân Muhammed**, **Tayfûr**'un meclisine katıldı ve orada bir yudum şarap içti. Bu arada **Sultan Hüseyin-i Baykara** ve onun tertip ettiği meclis tamamen aklından çıktı ve her ikisini de unuttu. Bir müddet sonra **Alî Şîr Nevâyî**, **Pehlevân Muhammed**'in sarhoş olduğunu ve bundan dolayı kendi evine gittiğini zannetti. **Pehlevân Muhammed**'in gitmesinden rahatsızlık/endişe duyan ve meclisten ayrılmak için izin isteyen **Sultan Hüseyin-i Baykara**, mecliste bulunanlara hitaben: "**Pehlevân Muhammed**, bir fırsat bularak meclisten ayrılıp gitmiş. Ondan herhangi bir haber yok." dedi. Onun durumundan haberdar olan bir kişi, **Sultan Hüseyin-i Baykara**'ya: "Ey Sultan(ım)! **Pehlevân Muhammed**, **Tayfûr**'un tertip ettiği meclise gitmiştir." dedi. Bunu duyan **Hüseyin-i Baykara**, gerçekleşen bu durumu kendince birkaç yönden değerlendirdi. Bunlardan ilki, **Pehlevân Muhammed**'in, kendi peyki olan **Tayfûr**'un sohbetini/meclisini kendi sohbetine/meclisine tercih etmesiydi. Diğeri ise, kendinin (yani **Hüseyin-i Baykara**'nın) aşkı ve kıskançlığını ortadan kaldırarak onu kendi hâline bırakmaması gerektiğiydi. Bütün bu olanlar karşısında **Sultan Hüseyin-i Baykara**, hizmetkârlarına: "**Hüsrev Bik**, hemen içerisinde ulaklık giyim kuşamının bulunduğu bir bohça hazırlasın ve buraya getirsin." şeklinde emir verdi. **Hüseyin-i Baykara**'nın emriyle hazırlanan bohça, onun huzuruna getirildi. **Hüseyin-i Baykara**, **Cânî-i Müvelleh**'e: "Bu bohçayı al, götürüp **Pehlevân Muhammed**'in önüne bırak, daha sonra ona bu bohçayı sana **Hüseyin-i Baykara**

⁵⁴ "Mîr Hânende" ismiyle tanınan Hâfız Basîr, o dönemde sesinin güzelliğiyle meşhur olmuştur. Şarkı söylediğinde onu dinleyen kişilerin kendilerinden geçtiği belirtilmektedir (Kartal 2017: 48-49).

gönderdi, de.” dedi. Sultan’ın emri üzerine **Cânî-i Müvelleh**, aldığı bohçayı getirip **Pehlevân Muhammed**’in önüne bıraktı ve ona; bu bohçayı kendisine **Hüseyn-i Baykara**’ın gönderdiğini söyledi. **Pehlevân Muhammed**, kendisine getirilen ve önüne konulan bohçayı açtı ve onun içinde bulunan ulaklık giyim kuşamını gördü. Sarhoştı, ancak bohçanın içindekileri görünce kendine geldi. Uykudaydı, fakat birden uyandı. Akabinde şöyle söyledi:

Beyit:

الله چه خطائی کردم

بر سر خود چه بلا آوردم

Allah Allah, nasıl bir hata yaptım. Başıma nasıl bir bela açtım.

“Acaba bunun çaresi nedir/ne yapmam gerekir?”

[Türkçe] Mısra:

ایش توشوبتور ای کونکل مردانه بول نیتماک کیراک

İş tüşüptür ey köngül merdâne bol nitmek kirek⁵⁵

Sonra **Pehlevân Muhammed**, mecliste bulunanlara: “Bir makas hazırlayın ve bana getirin.” dedi. Kendisine makas getirildi. Akabinde meclistekilerin evden dışarı çıkmalarını belirtti. Meclistekilerin dışarı çıkmaları üzerine **Pehlevân Muhammed**, ulakların karıncaların ayak izini andıran sakalları gibi kendi sakalını kesti. Ulaklık elbiselerini giydi, beline üzerinde zillerin de takılı olduğu bir tır-bend/kuşak kuşandı/taktı, sâkına/baldırına bâd-mühre/engerek yılanının başından çıkarılan boncuk bağladı ve böylece kendini tamamen bir ulağa benzetti. Ulaklık elbiselerini giyininip kuşanan **Pehlevân Muhammed**, daha sonra ulakların tamamını yanına çağırdı. **Pehlevân Muhammed**’i gören **Tayfûr**, ah u feryat ederek başını **Pehlevân**’ın ayağına koydu ve onun ayağının tozunu yüzüne sürdü. **Pehlevân Muhammed**, o anda onların (yani ulakların) kendi kurallarına uygun olarak **Tayfur** ile yüz yüze/karşı karşıya durdu, daha sonra koşup sıçramaya başladı. **Pehlevân Muhammed**, o esnada irticalen **Sultan Hüseyn-i Baykara** övgüsünde bir kaside söylemeye başladı. Meclistekilerin tamamı, **Hüseyn-i Baykara**’nın bulunduğu yere doğru yönelip gittiler ve ona, **Pehlevân Muhammed**’in debdebeli ve şaşalı bir şekilde bu tarafa doğru geldiğini haber verdiler. Verilen bu haber üzerine **Hüseyn-i Baykara** dışındaki herkes, hızlı bir şekilde dışarı çıktı. **Pehlevân Muhammed**, meclise geldiğinde irticalen söylemeye başladığı o kasideyi tamamlamıştı. Tamamladığı kasideyi **Hüseyn-i Baykara**’ya arz edip okudu. **Pehlevân Muhammed**’i bu haliyle gören meclis ehlinde ise feryatlar/çığlıklar yükseldi. **Hüseyn-i Baykara**, mecliste bulunanlara: “Ey dostlar! Felek peyki/ulağı güneşe benzeyen tacını başına koyup onu bir deste şule gibi parlak olan Hüma kanatlarıyla süslediği, yıldızların altın zillerini kemerinin/kuşağının etrafına taktığı; mavi renkli Hitâ kumaşından dikilmiş altın sırmalı kantara/elbise giydiği andan beri hiçbir sultan bunun gibi bir peyke/ulağa sahip olmamıştır. Şu an yapılması gereken kendimi ve sahip olduğum şu ulağımı herkese göstermemdir.” dedi. **Hüseyn-i Baykara**, haber gönderdi. Gönderilen haber üzerine yüce şehzadeler, soylu emirler ve felek ihtişamlı yüksek kişiler, yanan meşalelerle o tarafa doğru yöneldiler ve **Taht-ı âstâne**⁵⁶’ye gitmeye karar verdiler. Bir kişi giderek **Alî Şîr Nevâyî**’yi bu durumdan haberdar etti. Durumdan haberdar olan **Nevâyî**, hemen atına binip onların bulunduğu yere geldi. **Hüseyn-i Baykara**, bağıın kuzey kapısında at üzerinde durmaktaydı. **Pehlevân Muhammed** ve **Tayfûr** da **Hüseyn-i Baykara**’nın atının önündeydiler. Şehzadelerin tamamı da at üzerinde bulunmaktaydılar. **Alî Şîr Nevâyî** attan inerek **Hüseyn-i Baykara**’ya: “Ey Sultan! Benimle **Pehlevân** arasında, hiçbir şekilde birbirimizden ayrılmamak ve yüz çevirmemek, hatta birbirimize muhalefet etmemek üzere sözleşme ve akitleşme gerçekleşti. Bundan dolayı bu hakirin arzu ve isteği, **Pehlevân Muhammed**’in seçmiş olduğu yolu seçmek ve o yolda onunla birlikte olmaktır. Onun için bu saadet ve mutluluk sadece **Pehlevân Muhammed**’in nasibi olmasın, ben de bundan nasipleneyim. İnyet gösterip emir buyurunuz da ulaklık elbiselerinden

⁵⁵ Türkiye Türkçesine aktarımı: Ey gönül! İş başa düşmüştür, mert ol. Ne yapmak gerek (artık elden ne gelir).

⁵⁶ Herât’ta Gâzurgâh/Gâzîrgâh bölgesinde yer alan bir bahçe.

bu aciz için de hazırlasınlar. Böylece ben de **Pehlevân**'la birlikte aynı elbiseyi giyeyim." dedi. **Alî Şîr Nevâyî**'nin bu sözlerini işiten **Sultan Hüseyin-i Baykara**, hatasını anladı, nedamet parmağını pişmanlık dişleri arasına götürüp ısırıldı (yani yaptığından pişman oldu) ve ona: "İnayet edin ve **Pehlevân Muhammed**'den özür dileyin. Onun üzerinden bu giysiyi çıkarttırın." dedi. **Sultan Hüseyin-i Baykara**'nın bu sözleri üzerine **Alî Şîr Nevâyî**, hemen **Pehlevân Muhammed**'in yanına geldi ve ona: "**Hüseyin-i Baykara** lütuf gösterip senden özür diledi. Hatta seni giymiş olduğun bu elbiseden kurtaracak." dedi. Bunu duyan **Pehlevân Muhammed**, **Nevâyî**'ye: "Hâşâ lillah, ben yıllardır [daha önce yapmış olduğu hatalardan dolayı özür dilemeyen] **Hüseyin-i Baykara**'nın bunu söylemesini istiyor ve hayal ediyordum. Şimdi bunu kolay kolay elden bırakmam." dedi.

Beyit:

حاشا که من لباس سلامت کشم به دوش

گر عشقم از پلاس ملامت ردا کند

Eğer benim aşkım melâmet palasından hırka isterse hâşâ, ben nasıl olur da omzuma selamet libası giyerim.

Hasılıkelam, meclisin sonunda **Sultan Hüseyin-i Baykara**, şehzadeler, **Alî Şîr Nevâyî** ve devlet erkânı tarafından **Pehlevân Muhammed**'e 100.000 tenge verildiği söylenilmektedir.

Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd ve Pehlevân Muhammed-i Mâlânî⁵⁷

Bir gün **Sultan Hüseyin-i Baykara** tarafından tertip edilen mecliste efâzıl/fazıllar, e'âlî/şan ve şeref sahibi kimseler, ekâbir/ileri gelenler ve ahali hazır bulunmaktaydı. O mecliste, **Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd**, bir sıkıntısını ve üzüntüsünü dile getirdi. **Hüseyin-i Baykara**, **Pehlevân Muhammed**'e söylemiş olduğu bu sözlerinin ne anlama geldiğini ve bu sözlerden kastının ne olduğunu sorarak onun içerisinde bulunduğu sıkıntı ile üzüntüsünü anlamaya çalıştı. Bunun üzerine **Pehlevân Muhammed**, sultana: "Hazret-i Padişah (Allah mülkünü daim eylesin), bu hakir ve zavallıyı, vermiş olduğu "**Pehlevân-ı Âlem/Dünya Pehlivanı**" lakabıyla şereflendirdi. Her ne kadar bana verilen bu lakap, benim mefâheret/övünme başımı mübâhat/iftihar zirvesine ulaştırıp yüceltse de ben bu lakabı kendim için uygun bulmuyorum; çünkü payitahtta/başkentte **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî** isminde bir pehlivan var. Bu aciz, hakir ve biçare, onunla hem güreş tutmadı hem de güreş tutup onu yenmedi. Durum bu iken ben bu lakabı almaya kendimi nasıl uygun göreyim?" dedi. **Pehlevân Muhammed**'in bu sözlerini işiten **Sultan Hüseyin-i Baykara** ve **Alî Şîr Nevâyî** hayret parmağını ısırarak/şaşıarak **Pehlevân Muhammed**'e: "Ey **Pehlevân-ı âlem**! Senin sözünü ettiğin **Muhammed-i Mâlânî**, beşer cinsinden biri değildir. O, sanki insan suretine girmiş bir devdir. Senin onunla güreş tutman uygun olur mu?" dediler. Gerçekleşen bu konuşma üzerine **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî** birden ortaya çıkıp geldi. **Sultan Hüseyin-i Baykara**, **Pehlevân Mâlânî**'ye: "İnsanlar arasında seninle "**Pehlevân-ı âlem (Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd)**"'in güreş tutacağı söyleniyor. Bu konuda sen ne düşünüyor ve söylüyorsun?" diye sordu. Kendisine sorulan bu soru üzerine **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî**, **Sultan Hüseyin-i Baykara**'ya: "Hâşâ! Ben böyle bir küstahlığı hatırımdan bile geçirmem (hatta buna asla cüret bile etmem.). Çünkü ben onun babasının aciz ve zavallı bir öğrencisiyim. Bu mahdum, benim için bir mahdumzadedir." şeklinde cevap verdi.

Beyit:

با ولی نعمت ار برون آئی

گر سپهری که سرنگون آئی

Eğer sen, velinimetinden üstün olmak istersen, felek olsan da yerle yeksan olursun.

Mecliste bulunanların tamamı, **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî**'yi söylemiş olduğu bu sözlerinden dolayı hem takdir ettiler hem de övgü dolu sözler söyleyerek yücelttiler. Ancak

⁵⁷ Bu hikâye, Hâcegî Abdullah-ı Sadr tarafından anlatılmaktadır.

Pehlevân-ı âlem (Pehlevân Muhammed): “(Muhammed-i Mâlânî’nin söylemiş olduğu bu sözlerin) bununla ne ilgisi var. Nitekim güreşin değişmez kurallarından biri şudur ki; kim güreş tutmayı isterse ondan çekinip uzak durma ve ona özür beyan etme hakkı yoktur.” dedi.

Mısra:

اگر جمشید می آید بیا گو

Eğer Cemşîd⁵⁸ geliyorsa, ona gel de.

Kısacası **Sultan Hüseyin-i Baykara**, güreşçilerin tonbânlarını/kispetlerini giymelerini ve birbirleriyle hasmane ve kıran kırana mücadele etmelerini söyledi. **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî**, kendi kendine onu yere vurmamaya kendisini de vurdurmamaya karar verdi (yani ne onu yenecek ne de kendisi yenilecekti). Ona göre ancak böyle yaparsa güreşi devam ettirebilirdi. Güreş müsabakası başlar başlamaz, her ikisi de hemen hareketlendi ve birbirlerine sarıldılar. **Pehlevân-ı âlem (Pehlevân Muhammed)**, **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî**’yi gaflete düşürerek onun belinden sıkıca tuttu ve onu havaya kaldırıp yere attı. **Mâlânî** yere yan tarafına gelmiş bir şekilde düştü. **Pehlevân-ı âlem (Pehlevân Muhammed)**, hemen giderek **Hüseyin-i Baykara**’nın önünde dizini yere vurdu/diz çöktü. **Hüseyin-i Baykara**, **Pehlevân-ı âleme**’e: “Ey pehlivan! Bu yöntemi/usulü, senden daha iyi kim bilir? Güreşte, eğer rakibin sırtı yere vurulmazsa/değdirilmezse kazanılmış olarak kabul edilmez.” dedi. Sultanın bu sözleri üzerine **Pehlevân-ı âlem**, ona: “Ey sultan(ım)! Bu nasıl bir sözdür? Minarede sırt ve yan olmaz.” dedi. Bu arada **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî** yerden kalktı ve tıpkı sarhoş bir fil gibi o tarafa doğru gelmeye başladı. Bu arada **Pehlevân-ı âlem (Pehlevân Muhammed)** de etrafına şöyle bir baktı ve **Hüseyin-i Baykara**’nın başının üzerinde penceresi demir parmaklıklı olan bir imaret/bina gördü. **Pehlevân-ı âlem** hemen o binanın penceresinin demir parmaklığına tutunarak kendini hem sağlama hem de güvene aldı. Oraya gelen **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî**, bir eliyle **Pehlevân Muhammed**’in iki bacağından ortasından yakaladı, diğer eliyle de onun boynunu tutup öyle bir kuvvetle sarsıp çekti ki **Pehlevân-ı âlem**’in tutunduğu pencerenin demir parmaklığı duvardan koparak ayrıldı, binanın duvarı da yıkıldı. **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî**, **Pehlevân-ı âlem**’i tuttuğu o pencerenin demir parmaklığı ile birlikte düştüğü yerden alıp havaya kaldırdı ve onu tam yere sert bir şekilde tekrar atacağı sırada **Hüseyin-i Baykara** ayağa kalktı ve **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî**’ye: “Benim başım gözüüm (hakkı) için **Pehlevân Muhammed**’i yere vurma.” dedi. Bunun üzerine **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî**, **Pehlevân Muhammed**’i selamete/emniyetli bir şekilde yere bıraktı ve elini ondan çekti.

Beyit:

خدائی که بالا و پست آفرید

زبردست هر دست دست آفرید

Allah her şeyi yüksek ve alçak/güçlü ve zayıf yarattı. Bir elden diğer bir eli güçlü yani bir kişiden başka bir kişiyi güçlü yarattı.

Pehlevân Muhammed-i Mâlânî ile Hintli Mengelûs Cinsi Fil Arasındaki Mücadele⁵⁹

Sultan Hüseyin Mîrzâ/Hüseyin-i Baykara, 900/1495 yılında **Çihil-duhterân⁶⁰** yaylasında kendi çadır ve otağının alemini/sancağını, feleğin Keçi yıldızı/en uzak noktası ile ay ve güneşin

⁵⁸ İran’da hüküm süren ilk sülâlelerden Pişdâdiyân’ın dördüncü ve en büyük hükümdarıdır (bak. Albayrak 1993).

⁵⁹ Bu hikâye; âli-cenâb, siyâdet-meâb, nikâbet-iyâb, sa’âdet-kıbâb, zübde-i âl-i Tâhâ vü Yâsîn, kıdve-i ahfâd-ı seyyidü’l-mürselîn, hallâl-i müşkilâtü’l-dekâyık, keşşâf-ı mu’dilâtü’l-hakâyık olarak nitelendirilen Mir Muhammed Mir Yûsuf tarafından anlatılmaktadır.

⁶⁰ Havasının güzel olması dolayısıyla Mîrzâ Şâhruh başta olmak üzere birçok hükümdar tarafından yazlık olarak kullanılan bir yer olan Bâdgîs’in önemli kasabalarından biri olup burada bir ziyaret yeri bulunmaktaydı. Halk buraya gelip dualar edip dilekte bulunuyordu. Şehrin nüfusu kalabalıktı. Burada bir pazar kurulmaktaydı. Çihil-duhterân’da Emîr Nizâmeddîn Ribatî yer almaktaydı. Kasabanın yakınından geçen ırmak ile su sorunu çözülmüştü. Timurlu hükümdarı Mîrzâ Şâhruh’un eşlerinden Mülket Ağa Herât’a sekiz fersah mesafede Dere-i

kubbesine dikti. **Sultan Hüseyin-i Baykara**'nın burada bulunduğu sırada Delhi Sultanı, ona armağan olarak bir fil ile çeşitli değerli Hindistan kumaşları gönderdi. Gönderilen o fil; iri cüsseleri, savaşçı ve mücadeleci oluşlarıyla dikkat çeken mengelûs cinsi bir fildi. Hindistan'a giden ve orada Hint fillerini gören kişiler, özellikle bu cins fillerle ilgili şöyle demişlerdir: "Biz, Hindistan'ın tamamını gezip dolaştık, ancak bu kadar azametli/heybetli ve cesametli/cüsseli bir fil görmemiştik." Eğer o fili sen görsen; "zirvesinde bir ejderhanın asılı olduğu bir dağ" gibi tasavvur edersin. Ayrıca "Sanki Hazret-i Allah, sütunsuz (olan göğün) altın(d)a dört sütun dikerek sivrisinek(ler)in hücumu sırasında subh-ı kâzibe/kurt kuyruğuna benzeyen hortumuyla yıldız sivrisineklerini kovup yanından uzaklaştırması için gökyüzüne bir fil yerleştirmiş diye düşünürsün. Kendisine gönderilen fili gören **Sultan Hüseyin-i Baykara**: "Sübhanallah!⁶¹ Allah öyle bir güç ve kudret sahibidir ki bir damla sudan böyle büyük bir mahlûk/canlı yaratmıştır. Allah'a sığmırım⁶² ki eğer bir insan bu fil tarafından tutulup yakalanırsa acaba canını ondan nasıl kurtarabilir?" dedi. Sultanın bu sözleri üzerine **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî** de: "Ey sultan(ım)! Eğer bir insan (tıpkı bu fil gibi cüsseli, heybetli ve güçlü olursa) niçin ondan kurtulmasın." dedi. Bu sözü işiten **Sultan Hüseyin-i Baykara**, kendi zihninde **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî**'nin bu sözünü düşündü ve onun bu sözünden dolayı çok rencide olup üzüldü. Kendi kendine: "Bu sözü söyleyen **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî**'deki bencillik ve kibir nasıl bir şeydir?" dedikten sonra şu beyti terennüm etti:

تو غره مشو به زور سرپنچه دست

کانجا که زره گر است پیکان گر هست

Sen, (sakın) pençenin/elinin gücüne (güvenip) aldanma. Çünkü zırhın olduğu yerde (muhakkak) peykân da vardır.

Sultan Hüseyin-i Baykara, meclis dağıldıktan sonra **Emîr Seyyid Bedr**'i çağırdı ve ona **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî**'den şikâyetçi oldu. Daha sonra **Emîr Seyyid Bedr**'e: "**Pehlevân Muhammed-i Mâlânî**'nin nasıl böbürlenerek konuştuğunu ve kasılarak övündüğünü gördünüz." dedi. Sultan'ın bu sözü üzerine **Emîr Seyyid Bedr** de ona: "O fil, (hiç şüphesiz) onun bu enaniyet ve gururunu burnundan getirecektir." dedi. **Emîr Seyyid Bedr**'in bu söyleminden sonra **Sultan Hüseyin-i Baykara**, hemen fil bakıcısını huzuruna çağırarak ona: "Ben **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî**'yi terbiye edip edeplendirmek ve ona öğüt verip haddini bildirmek istiyorum. Bunun gerçekleşmesi için fili, **Mâlânî**'nin üzerine hiç vakit kaybetmeden hemen hızlı bir şekilde salıp göndermen gerekmektedir. Eğer sen bunu yaparsan bu ona iyi bir ders olacaktır." dedi. Sultan'ın bu sözleri üzerine fil bakıcısı, **Hüseyin-i Baykara**'ya: "Ey Sultan(ım)! Anlaşılan siz, size armağan olarak gönderilen bu filden çok çabuk soğuyup onu gözden çıkarmışsınız, hatta ondan bıkip nefret etmişsiniz. Eğer **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî** sahip olduğu gürzle bu filin başına bir kez vurursa hiç şüphesiz onun beynini parçalar ve o anda onu öldürür." dedi. Aslında **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî**, bahsedilen o gürzü, **Hindistan**'dan bir filin geldiğini işittiği gün yapıp hazırlamıştı. O gürzün ağırlığı, Horasan taşıyla 17 man/batman idi. Hatta o gürzü, bir an olsun yanından ayırmıyordu. **Sultan Hüseyin-i Baykara**: "Bu Hintli doğru söylüyor." dedi. Bunun üzerine **Emîr Seyyid Bedr**, Sultan'a: "**Pehlevân Muhammed-i Mâlânî** benim yanıma geldiğinde, kuşkusuz onu yanından hiç ayırmadığı o gürzden uzaklaştıracağım." dedi. **Emîr Seyyid Bedr** gideceği menzile/evine döndüğünde: "Çocuk çocuğun gereksiz konuşmaları ve söyledikleri sözler artık canıma yetti. Nitekim **Emîr Ejder**'in: "Ben **Pehlevân**'ın gürzünü rahatlıkla kullanabilirim"; **İbn-i Alî**'nin: "Ben o gürzü yüz defa havaya atıp yakalayabilirim."; **Emîr Mükrim/Mükerrem**'in ise: "Ben o gürzü yüz defa havaya fırlatıp her defasında yere dört parmak mesafe kala yakalayıp tekrar yerden kaldırarak havaya fırlatırım." diye iddiada bulunduğunu, eğer kerem gösterip o gürzü kendisiyle gönderirse o

Zengî ve Çihil-duhterân arasında geniş bir kervansaray inşa ettirmişti. Daha sonraki yıllarda harap olan bu kervansarayı kimse tamir ettirmediği için ondan geriye hiçbir iz kalmamıştır (Şahin 2013: 457, 2019: 59).

⁶¹ "Kişiliğinde, sıfatında ve eylemlerinde her türlü kusur, ayıp ve eksikliklerden, insanî niteliklerden Allah'ı uzakta tutarım, arınmış sayarım." anlamında dua sözü. Bak. <http://www.otukensozluk.com/>

⁶² Krş. عیاذاً بالله

iddia sahiplerinin bununla boylarının ölçülerini almak istediğini” iletmesi için **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî**’ye bir kişi gönderdi. Kendisine yapılan bu hileden habersiz olan ve hiçbir şeyden kuşkulanan **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî**, güzünü o kişiye verip gönderdi. **Emîr Seyyid Bedr**, “Biz üzerimize düşen işi yaptık, bundan sonrasını artık siz bilirsiniz.” diye **Sultan Hüseyin-i Baykara**’ya haber verdi/gönderdi. **Hüseyin-i Baykara**, ulaşı **Tayfûr**’u saraydaki bütün ileri gelenlerin kendisine kul ve köle olmanın nişanı olan küpeyi kulaklarına taktığı, yakarış örtülerini de omuzlarına aldığı haberini/mesajını vermesi için **Pehlevân Muhammed**’e gönderdi ve ona: “**Pehlevân Muhammed**’e söyle, devlet ve ikbal gibi hiç vakit kaybetmeden hızlıca felek gibi yüce olan sarayımıza hemen gelsin. Hatta elbise ve çizme giymekle meşgul olmadan, hangi durumda bulunuyorsa, bulunduğu o hâliyle hiç zaman kaybetmeden çabuk gelsin.” dedi. Öğle vaktiydi. **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî** öğle uykusundayken **Tayfûr** geldi ve ona **Sultan Hüseyin-i Baykara**’nın emrini ilettiler. Durumu anlayan **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî**, hizmetkârlarına: “Gürzü getirin.” diye emretti. Hizmetkârlar, ona: “(Gürz, kendisi tarafından **Seyyid Emîr Bedr**’e gönderildiğinden) Şu an güzü getirip size vermemiz mümkün değildir.” dediler. **Pehlevân**, gömleğinin altından beline “tehbendî/tekbendî” bağladı, üzerine hırkasını giydi ve ayakkabısını giymeden yalın ayak olarak **Sultan Hüseyin-i Baykara**’nın huzuruna çıkmak için evinden çıkıp gitti. **Sultan Hüseyin-i Baykara**, **Tayfûr**’u **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî**’ye göndermeden önce; filin sarhoş olması için boğazına/ağızına birkaç kırba şarap dökülmesini emretmişti. **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî**, sarayın iç avlusuna yaklaşıp yaklaşmaz ordugâh tarafından fil çıktı ve **Pehlevân**’a doğru gitmeye başladı. **Sultan Hüseyin-i Baykara** o an:

هر که گردن به دعوی افرازد

دشمنی این چنین بر او تازد

Kim dava boynunu gösterirse/bir davada bulunursa (muhakkak) düşman, onun üzerine bu şekilde gönderilir.

Pehlevân Muhammed-i Mâlânî’ye: “Eğer bir insan (tıpkı bu fil gibi cüsseli ve heybetli olursa) niçin ondan kurtulmasın.” diyen siz değil miydiniz? Ayrıca bu file, (bir) sivrisinek kadar (bile) değer vermediniz. Şimdi siz, bu işi bizzat üstlenip yerine getirin ve söylediğiniz sözü gerçekleştirin.” dedi. Sultan’ın söylemiş olduğu bu sözler üzerine **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî**, (mücadeleye hazırlanmak için) üzerindeki hırkası ile başındaki sarılmış sarığını çıkarıp (bir tarafa) attı, gömleğinin kollarını dirseklerine kadar sıvadı, gömleğinin eteğini etek ucundan belinde sarılı olan tehbendîye iyice bağladı ve bir ayağını ileriye doğru attı. Fil, hortumunu **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî**’nin omzuna hamayıl/kılıç kayışı gibi koyup koltuğunun altından sıkıca sardı. Fil, öyle bir güç uyguladı ki **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî**’nin iki ayak topuğu yerden kalktı. Fil, daha sonra tekrar bir hamle yapıp öyle bir kuvvet gösterdi ki bu sefer **Mâlânî**’nin iki ayağının parmak uçları yerden kesildi. Bunun üzerine **Mâlânî**, eğer fil, yapacağı yeni bir hamleyle kendisine aynen bu şekilde bir güç uygularsa, diğer taraftan uygulamış olduğu bu güçle bir de kendisini havadayken yere sert bir şekilde atarsa, işte o zaman kendisinin bütün kemiklerinin paramparça olacağını düşündü. **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî**, hemen lengeri yere attı, akabinde kendini havadan yere doğru bırakıp iki ayağıyla zemine dengeli olarak düşerek bastı. Arkasından zeminden aldığı kuvvetle filin karnına doğru hamle yapmak için yöneldi. Güreş kurallarına uygun bir şekilde filin “leng kemi”ne/karnına ulaştı ve ona vurmaya başladı. Bu vurmanın şiddetinden acı çeken fil, kendi etrafında dönmeye başladı. Bunun üzerine filin üzerinde bulunan fil bakıcısı, kendisini hemen yere attı. O sırada fil de sırt üstü yere düştü. Sırt üstü yere düşen ve dört ayağı yukarıya doğru kalkan fili görenler; sanki dört sütun havada (asılı olarak kaldı ve feleğe sütun oldu) derlerdi. O esnada, orada bulunan halktan bir çığlık yükseldi. **Sultan Hüseyin-i Baykara**’nın emri üzerine ak/beyaz ve kırmızı altın dolu bir tepsi getirildi ve tepsideki altınlar, **Pehlevân**’ın başı üzerinden saçıldı. Sırt üstü düşen fili, orada bulunan onlarca kişi, direkler yardımıyla ayağa kaldırdılar. **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî**’nin filin sırtını yere getirip ayaklarını yukarıya kaldırmasından birkaç gün sonra fil bakıcısı, **Mâlânî**’nin yanına gelip ona: “Ey **Pehlevân**! Fil, sizin kendisini sırt üstü devirip yerle yeksan ettiğiniz o günden beri size çok büyük kin gütmektedir. Hatta geceleri, gözünü hiç ayırmadan devamlı sizin çadırınızı gözetleyip durmaktadır. Bundan dolayı bu filin gaflette bulunduğu bir

anda kötü bir tavır sergileyerek size zarar verip benim başımı belaya düşürmesinden korkuyorum.” dedi. Fil bakıcısının bu sözleri üzerine **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî** de ona: “Bu gece fili, benden tarafa gelebilmesi için serbest bırak. Onunla benim aramda bu çeşit herhangi bir sıkıntının olmaması için onu çok iyi bir şekilde karşılamak ve ona mükemmel bir mihmandarlık yapmak istiyorum.” dedi. Akşam namazı vakti oldu. Hindû-yı Zühâl/Zühâl gibi yüce olan Hintli, fil-i gerdûnu/felek ihtişamlı fili zincîr-i kehkeşâna/samanyoluna benzeyen bir zincire sağlam bir şekilde bağladı. Hilale benzeyen kecegi/ucu sivri demiri, filin kulağının ardına sürttü. Ardından **Pehlevân**, fil bakıcısına: “Filin üzerinde uyuduğu örtüyü/yatağı çadırın içindeki sütunun yanında bırakmasını, kendi (yani **Mâlânî**'nin) hırkasını da onun üstüne örtmesini” söyledi. Daha sonra sarığını başına saran, güzünü eline alan **Pehlevân**, uşaklarının/hizmetkârlarının bir kısmıyla bir köşeye çekildi ve onlarla birlikte filin gelmesini beklemeye başladı. Gece yarısından iki pâs/saat sonra, mele-i a'lânın/melekler âleminin güreşçileri, şihâb-ı sâkıbın/kayan yıldızın halatını felek gibi yüce filin üzerine sarmaya; Mirrîh de Süreyyaya/Ülker yıldızına benzeyen altı dilimli güzünü, onun bedenine vurmaya başladığında ordugâhın yanında sanki siyah bir dağ gibi olan bir filin ortaya çıktığını gördüler. Ortaya çıkan bu fil, çadırın kapısına geldi ve orada durdu, akabinde etrafa dikkatlice şöyle bir bakarak iyice inceledi, çevrede hiçbir kimsenin olmadığını görüp anlayınca çadırın içine girdi. Çadırdaki yastığı **Pehlevân-ı Mâlânî** zanneden fil, onu (hortumuyla) karnının altına alarak (ayağıyla) ezmeye başladı. Bu esnada **Pehlevân**, kendi uşakları ile birlikte geldi. Hemen çadırın iplerini kestiler. Hiç vakit kaybetmeden filin ayaklarını hızlı bir şekilde soldan sağa doğru bağlamaya başladılar. **Pehlevân**, elindeki güzle filin bedenine kuvvetli ve sert bir şekilde vurmaya başladı. Fil, bedenine sert bir şekilde vurulan güzün verdiği acıyla öyle bir feryat etti ki bütün ordugâh bundan haberdar oldu. Hatta **Hüseyn-i Baykara**, uykusundan uyandı ve hizmetkârlarına: “Bu gürültü ve vaziyet de nedir?” diye sordu. Onlar da Sultan'a: “Fil, **Pehlevân Muhammed-i Mâlânî**'ye gece baskını yaptı, bundan haberdar olan **Mâlânî** de⁶³ مَنْ يَسَاءُ بَغَيْرِ حِسَابٍ âyet-i kerimesi gereğince ona haddini bildirmek için onu güzüyle dövmetedir.” diye cevap verdiler. Bunun üzerine hemen meşalelerin yakılmasını emreden **Hüseyn-i Baykara**, atna bindi ve yaklaşık bin kişiyle birlikte **Pehlevân**'ın evine doğru gitmeye başladı. **Hüseyn-i Baykara**, **Pehlevân**'ın evine ulaşınca ona: “Ey **Pehlevân**! Sen mürüvvet kıl.” diye seslendi. Sultan'ın bu sözünü işiten **Mâlânî**, hemen koşarak Sultan'ın huzuruna geldi ve ona: “Ey şah(ım)! Bu canavar, beni tamamen öldürüp ortadan kaldıracaktı. Allah'a hamdolsun⁶⁴ ki sizin devlet ve himmetiniz sayesinde önceden haberdar oldum.” dedi. **Hüseyn-i Baykara**, önce filin suçunu **Mâlânî**'ye sorarak ondan öğrendi ve arkasından da filin serbest bırakılmasını sağladı. **Sultan Hüseyn-i Baykara**, sabahleyin hizmetkârlarına: “**Pehlevân Muhammed-i Mâlânî** ile fili barıştıracamız. Bunun için bir toy/şölen hazırlayalım.” diye emretti. Hasılıkelam koyun ve atlar keserek toya başladılar. **Mâlânî** ile file değerli ve güzel elbiseler giydirdiler. Fil için “mâş ve gurunc/pirinç” yemeği pişirerek bir tepsi içerisinde onun önüne koydular. Tepsinin bir tarafında fil, diğer tarafında ise **Pehlevân** bulunmaktaydı. **Pehlevân** tepsideki yemeği düzeltip filin önüne doğru hem itiyor hem de onun ağzına vererek yediyordu. Fil de hortumuyla yemeği **Pehlevân**'ın önüne koyuyor, o da yemekten yiyordu. Daha sonra **Pehlevân**, filin alından öptü. Fil de başını **Pehlevân**'ın önünde yere eğerek ona sevgi gösterisinde bulundu.

Dervîş Muhammed ile Pehlevân Alî-i Rûstây'ın Yaptığı Güreş Müsabakası⁶⁵

Pehlevân Muhammed Ebû Sa'id'in kız kardeşinin **Dervîş Muhammed**⁶⁶ adında bir oğlu vardı. Seyyidlerden idi. 17 yaşında iken **Mevlânâ Şeyh Hüseyn**'den ders alan 12 yetenekli ve başarılı öğrenciden biriydi. Hatta **Mevlânâ Şeyh Hüseyn**'den **Mîrek Çengî** ile birlikte *Şerh-i*

⁶³ Bakara suresi ayet 212'den nakis iktibas. Meali; “...Allah dilediğine (onların alay ettiği fakir müminlere) hesapsız rızık verecektir.”

⁶⁴ Krş. الحمد لله

⁶⁵ Bu hikâye; zariflerin önderi, âriflerin özü, hidayet veren melikin merhametiyle donanmış Hâce Mahmûd-ı Tâybâdî tarafından nakledilmektedir.

⁶⁶ Alî Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n-nefâ'is* isimli şairler tezkiresinde Dervîş Muhammed'i Pehlevân Muhammed'in küçük kardeşi olduğunu söylemektedir (Eraslan 2001: II/477).

*Hidâye-i Hikmet*⁶⁷'i okumuştur. **Mevlânâ Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd**: "Kız kardeşimin oğlu **Dervîş Muhammed**, her kiminle ateşli bir şekilde sohbet etse ya da tartışsa, hiç şüphesiz sohbet ettiği ya da tartıştığı kişiyi mağlup edip susturana kadar sohbe veya tartışmaya son vermezdi. Bundan dolayı onun sohbet ettiği ya da tartıştığı kişilere acırdım." dedi. Fazilet sahibi kimselerin boyları, onun nazmetmiş olduğu *Şerh-i Hidâye-i Hikmet*'ini kıskandıkları için çeng gibi iki büklüm olmuştu. Hatta göğüslerini haset tırnaklarıyla tırmalamışlardı. Ondan bazı beyitler şu şekildedir:

گر تو در ساز فضل يك رنگی
بشنوی قول میرك چنگی

كو به قانون فضل روح افزاست
می کند قول مستدل را راست

Eğer sen faziletli şekilde bir tarz oluşturacaksan **Mîrek Çengî**'nin sözünü işit; çünkü o, fazilet kanunuyla ömrü artıracaktır. Nitekim o, kanıtlanmış sözü doğruluyor.

Ancak "herşeyin bir afeti" ve "tahsilin afetleri" vardır hükmü gereğince **Herât**'ta, **Irak**'tan **Horâsân**'a bir güreşçinin geldiği, rub'-ı meskûnun/dünyanın dörtte birini oluşturan kara parçalarının hükümdarlarının tamamından müsellemlik fermanı aldığı, adının **Pehlevân Alî-i Rûstây** olduğu, pehlivanlıkta ve zeberdestlikte/maharet ve kudret sahibi olmakta cihan meydanında ve Keyhân/dünya cenk alanında hiç kimsenin onun karşısına çıkıp mücadele edemediği, hatta kendisinin **Herât**'a gidip orada pehlivanlar tekkesinin/meclisinin başında oturunu/en meşhur güreşçisini yenip kendisine köle edeceği iddiasında bulunduğu şayiası/söylentisi yayıldı. Bu söylenti üzerine **Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd**, **Dervîş Muhammed**'i yapmış olduğu ilim tahsilinden aldı ve ona güreş eğitimi vermeye başladı. **Dervîş Muhammed**'in her defasında her birinin belinden farklı bir şekilde tutup yere değişik bir tarzda atma alıştırtması yapması için uşaklarından önde gelen on tanesini seçti. Güreş eğitim çalışmasının başlangıcında on uşaktan dördünün hep birlikte **Dervîş Muhammed**'e saldırması ve her birinin onu tutup toprakta sürüklemesini söyledi. Ancak o dört kişiden daha erken davranıp hızlı hamle eden **Dervîş Muhammed**, onların her birini yakalayıp diğerinin üstüne attı ve her birini perişan etti. **Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd**, bunlardan birine, "**Horâsân** taşıyla yaklaşık yüz men/batman ağırlığında olan bir kanarı/büyük çuvalı, ıslak kumla doldurmasını" söyledi. **Dervîş Muhammed**, bir eliyle kumla doldurulmuş o kanarın/büyük çuvalın altından diğer eliyle de kanarın/büyük çuvalın ağzından/üstünden tutarak yerden başının üzerine kaldırıp yere atma eğitimine başladı. Eğitime kanarın/büyük çuvalın ağırlığı iki katına çıkarılarak devam edildi. Daha sonra o kum dolu çuvalı evin penceresine astılar. Orada bulunan uşakların bir kısmı, asılı çuvalı bir tarafa doğru çekiyorlardı. **Dervîş Muhammed** ise pencerenin karşısında duruyordu. O uşaklar, çuvalı elleriyle tutup kendilerine doğru çekip uzağa atıyordu. Uzağa atılan çuval, **Dervîş Muhammed**'in omuzuna çarpıyordu. O da omuzuna çarpan çuvalı yakalayıp daha uzağa atıyordu. Yavaş yavaş yapılan antrenman o boyuta ulaştı ki her defasında uzağa atılan o çuval, **Dervîş Muhammed**'in ya omuzuna ya başına ya yüzüne ya da boynuna ulaşıp çarpmaya başladı. Bu çarpmalar karşısında ise o, hiç hareket etmeden yerinde durmaya gayret etti. **Dervîş Muhammed**'in yaptığı antrenman, bu şekilde devam etti. **Pehlevân-ı Âlem**, yapılan güreş eğitimi sonucunda, **Dervîş Muhammed**'in ulaştığı seviye hususunda rahat olmasına rağmen, yine de onun gece gündüz antrenman yapmaya devam etmesi gerektiğine inanıyordu. Onun için çalışmasını aralıksız olarak aynı tempoda sürdürmesini söyledi. Üç yıl sonra **Pehlevân Alî-i Rûstây**, **Horâsân**'a geldi. O, **Kusu** (كوسو) (?) kasabasına ulaştığı zaman, **Pehlevân Muhammed Ebû Sa'îd**, başkent **Herât**'in muteber ve meşhur güreşçilerinin tamamını, onu çeşitli hediyelerle karşılamaları için gönderdi. Ona çok fazla izzet ve ikram ile saygı ve hürmette bulunan bu

⁶⁷ Esîrüddîn el-Ebherî'nin en tanınmış ikinci eseri olan *Hidâyetü'l-hikme*, aklın idrak ve istidlal ilkelerini inceleyen mantık, var olanı inceleyen tabiiyyât (fizik) ve varlık olarak varlığı ele alan ilâhiyyât (metafizik) olmak üzere üç temel bölümden oluşmaktadır. Ayrıca eserin sonunda âhiretten bahsedilen bir de hâtime bölümü yer almaktadır. Bu önemli esere, başta Kadı Mîr ve Mevlânâzâde olmak üzere birçok kişi tarafından çeşitli şerhler yazılmıştır (bak. Yorulmaz 2005: 183-189).

güreşçiler, onu mümkün olan en güzel şekilde ve büyük bir onurla **Herât'a** getirdiler. **Pehlevân-ı Âlem**, **Pehlevân Alî-i Rûstây'ı** **Horâsân'ın** meşhur güreşçileriyle birlikte kırk gün misafir etti. **Dervîş Muhammed'e** ise bu kırk gün boyunca güreş eğitimine ve çalışmasına aynı tempoda devam etmesini emretti. **Sultan Hüseyin-i Baykara**, **Pehlevân-ı Âlem'e**: “Bu pehlivanla ilgili düşüncen nedir? Onu, kiminle güreş tutturacaksın?” diye sordu. **Pehlevân-ı Âlem**, **Sultan Hüseyin-i Baykara'ya**: “Tekkeyi süpüren bir yetim var. Bu işi ona havale edeceğiz.” diye cevap verdi. **Hüseyin-i Baykara**, **Pehlevân-ı Âlem'e**: “Bu kimdir?” diye sordu. O da ona: “O, **Dervîş Muhammed'dir.**” diye cevap verdi. **Pehlevân-ı Âlem'in** vermiş olduğu cevaba şaşırان **Hüseyin-i Baykara**, ona: “Sakın yaşı küçük olduğu için şeref ve haysiyetimize bir halel gelmesin.” dedi. **Pehlevân-ı Âlem**, **Hüseyin-i Baykara'ya**: “Bizim şeref ve haysiyetimize asla bir halel getirmeyeceği, bilakis onurumuzu ve şahsiyetimizi yücelteceği kanaatindeyim.” dedi. Bunun üzerine **Sultan Hüseyin-i Baykara**, kırk gün sonra güreşin yapılmasını emretti. Bunun için **Bâg-ı zâgân**⁶⁸ın havuzunun suyunu boşaltarak kurutmaya ve içini güreş meydanı yapmaya karar verdiler. Elbisesini çıkaran **Dervîş Muhammed**, sanki tecessüm etmiş bir ruh/cüsseli bir heykel gibi görünüyordu. **Dervîş Muhammed'i** gören **Sultan Hüseyin-i Baykara**: “**Dervîş Muhammed'in** bedenini seyretmenin verdiği lezzet/zevk, hiçbir şeyde yoktur.” dedi. Zaten bedeninin bu özelliğinden dolayı ona, “topçak-ı kuştîgîrân/güreşçilerin en üstünü” lakabı verilmişti. **Pehlevân Alî-i Rûstây** ise onun karşısında endamsız ve biçimsiz görünüyordu.

Hasılıkelam (güreşin başlamasıyla birlikte) **Dervîş Muhammed** ve **Pehlevân Alî-i Rûstây** karşılıklı olarak birbirlerinin kollarını tutarak birbirlerini(n güçlerini) tartmaya başladılar. Akabinde **Dervîş Muhammed**, (yaptığı bir hamleyle) onu sanki bir çocukmuş gibi yerden alıp başının üzerine kaldırarak elleriyle yuvarladıktan/çevirdikten sonra sert bir şekilde yere attı. **Pehlevân Alî-i Rûstây'ın** yere düşmesinin etkisiyle güreş meydanı, sanki bir civa ocağı gibi titredi. Sonra yere sert bir şekilde atılmanın etkisiyle yerde **Pehlevân Alî-i Rûstây'ın** bedeninin izi oluştu. O esnada halk büyük bir sevinçle bağırarak çığlık attı. Halkın sevinç çığlıkları arasında **Pehlevân Alî-i Rûstây**, ayağa kalktı ve ağlamaya başladı. Akabinde **Pehlevân Alî-i Rûstây**, **Sultan Hüseyin-i Baykara'ya**: “Ey Sultan(ım)! Bu topluluk bana sihir yaparak beni büyüledi. Hatta yaptıkları büyü ile beni öyle bir bağladılar ki bende hiç güç ve kuvvet kalmadı.” dedi. Bunun üzerine **Sultan Hüseyin-i Baykara**, ona: “Senin gerçeklikle ilgisi olmayan bu sözlerin, tamamen bahanedir. Yeniden güreş yapmak ister misin? Bilindiği üzere güreş kurallarına göre üç kere güreş yapma hakkın vardır.” dedi. **Pehlevân Alî-i Rûstây**, **Sultan Hüseyin-i Baykara'ya**: “Ey şah(ım)! Eğer ben adamsam, bu güreş benim için yeter.” dedi. **Sultan Hüseyin-i Baykara**, emirleri ile devlet erkânına: “Kim benim dostumsa ve beni seviyorsa **Pehlevân Dervîş Muhammed'i** ödüllendirsin.” dedi. Söylendiğine göre Sultan'ın bu sözleri üzerine **Dervîş Muhammed'e**, yaklaşık 100.000 direm/tenge ihsan edilmiştir. **Dervîş Muhammed** ise kendisine verilen ödülün tamamını **Pehlevân Alî-i Rûstây'a** vererek: “Bana bu şeref yeter. O ümit ederek bu diyara geldi. Ümidinden mahrum kalmasın.” dedi. Onun bu tavrı, orada bulunanların övgüsüne sebep olmuştur.

Dervîş Muhammed Kimdir?

Pehlevân Dervîş Muhammed, nesebinin yüceliğinde, bu gruptaki insanlar arasında övünülecek bir hüviyette ve övünen bir konumdaydı. Nitekim onun âli-nesebi baba tarafından **Hâce Abdullah-ı Ensârî** (öl. 481/1088)⁶⁹'ye, anne tarafından ise **Sultan Ebû Sa'îd-i Ebû'l-hayr** (öl. 440/1049)⁷⁰'a bağlanmaktadır. Güreşçiler arasında ayıplanıp kınanmış soyu ve (güreşin) usul ve kaidesini gözetmedikleri için onlara “cet” ve “lûlî” derlerdi. **Sultan Hüseyin-i Baykara**,

⁶⁸ Herât'ta surların dışında, kuzeybatı köşesinde, Şâhruh ile eşi Güherşâd Aga tarafından yaptırıldığı ifade edilen ünlü bir bahçe (Babur 2006: 754).

⁶⁹ “Pîr-i Herât, pîr-i tarîkat, şeyhülislâm, şeyhü'l-Horasân, şeyhü's-şüyûh, nâsirü's-sünne, zeynü'l-ulemâ” gibi unvanlarla anılan ve soyu, sahâbeden Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin oğlu Mett'e ulaşan Hâce Abdullah-ı Ensârî, döneminin meşhur mutasavvıf şair ve âlimlerindendir (bak. Yazıcı ve Uludağ 1998).

⁷⁰ Horâsân'da Serahs ile Ebîverd arasında bulunan Havran bölgesindeki Meyhene (Mehne) kasabasında doğan Ebû Sa'îd-i Ebû'l-hayr, Tekke âdâbını tespit eden ve düzenlediği semâ meclislerinde okuduğu âşkane rubâilerle tanınan meşhur Horâsânlı mutasavvıftır (Yazıcı 1994).

ordusuyla her sefere çıktığında **Hâcegî Abdullah-ı Sadr** (öl. 922/1516)⁷¹'a; **Dervîş Muhammed**'in zarafeti kapsayan ve mutâyebe ile letafeti ihtiva eden bir mektup yazması için emrederdi. İnşada/mektupta emsalsiz ve benzersiz olan **Dervîş Muhammed**, aziz/değerli ve onurlu/şerefli olarak biliniyordu. Bu özelliğinden dolayı onun, yazılan her mektuba karşılık cevaben bir mektup yazabileceğine hüküm verildi. İnşasında, hayır dua ettikten ve övgülerde bulunduktan sonra kendi arzu ve isteklerini de belirtirdi. **Hâcegî Abdullah-ı Sadr**: “**Dervîş Muhammed**'in inşasında/mektubunda sahip olduğu güzel söyleme ve yazma istidadını hiçbir yazarda ve şairde görmedim.” derdi. Kitabımı, **Abdullah Sadr-ı Hâcegî**'nin **Dervîş Muhammed** için çok güzel ve benzersiz bir şekilde yazdığı inşası/mektubu ile süsledim. Yazılan o inşa(nun başlangıcı ve tercümesi) şu şekildedir:

Metin:

ای زمره مفردان همه محتاجت

داده همه مهتران دوران باجت

بر چرخ سان سر که خدا داد به لطف]

[بر تارک سروران دوران تاجت

در دانه درج پاکي و لؤلؤ صدف چستی و چالاکي، فرزانه مفرد پهلوان درویش محمد به لطف بی کرانه مکرون و عنایت خسروانه میمون بوده، بداند که در وقتی که پهلوان انیس و مرزبان جلیس پهلوان محمد چهره فنا را در آئینه مرگ ندیده بود، و صدای زنگ رحیل از تیربند بیک اجل نشنیده، دایم عرض حالت و سؤال حاجت به پایه سریر اعلی لازم می داشت. اکنون که مرغ روحش خروش خروس ارجعی شنیده، جای اوست.....کبک سان میل به کوهسار عدم نموده. آن موی شکاف نکته پرداز و آن غریب دوست غریب نواز، به

Türkçeye tercümesi:

ای زمره مفردان همه محتاجت

داده همه مهتران دوران باجت

بر چرخ رسان سر که خدا داد به لطف]

[بر تارک سروران دوران تاجت

Ey devrin ileri gelenlerin hepsinin (kendisine) bac verip bütün müfredlerin/seçkinlerin muhtaç olduğu (kişi)!

Allah'ın lütfuyla feleğe ulaşan baş, devran serverlerinin başına taç olmuştur (ya da başına taç geçirmiştir yani güç ve yetki vermiştir.)

İffet ve paklık mücevher kutusunun değerli gevheri, çeviklik ve çabukluk sedefinin incisi, zaman(e) dilaver ve pehlivanlarının seçkini olan **Dervîş Muhammed** sınırsız lütfuyla mekrûn/makbul, hüsre ve yakışır şekilde olan inayetiyle kutlu idi. Bil ki enîs/dost olan pehlivan ve yâr olan merzbân/muhafız **Pehlevân Muhammed**, ölüm aynasında yok oluşun/ölümün yüzünü görmemişti. Ecel peykinin tîrbendindeki göç çanının sesini işitmemişti. Her zaman yüce tahtının/sarayının payesine/eşiğine durumu arz etmek ve haceti/ihtiyacı sormak gerekiyordu. Şimdi ruhunun kuşu, horozun coşkunu şeklindeki “irci’î”⁷² sedasını/ötüşünü işitince, keklik gibi yokluk dağına temayül etmedi. Onun (en en temel) özelliği; kılı kırk yaran nüktedan ve kimsesizlerin gönlünü alıp koruyan garip dostu (olmadır).....

Sonuç

⁷¹ Sultan Hüseyin-i Baykara'nın emirlerinden olup önce “sadr”, sonra “bey” olmuştur. Aynı zamanda Beyânî mahlasıyla şiir söylemiştir (Babur 2006: 785).

⁷² Fecr suresi ayet 28'den nakıs iktibas. Meali: “Gönül rızası ile **dön** artık Rabbine ki, o da senden razı olsun.”

Tercümesi verilen metinler, hem Türkistân coğrafyasında tertip edilen meclisleri yansıtması hem de Türkistân coğrafyasındaki sosyal ve kültürel hayata dair bazı bilgileri ihtiva etmesi bakımından önemlidir. Yukarıda tercümesi verilen bölümlerden şu sonuçlar çıkarılmaktadır:

Türkistân coğrafyasında hem ilmî ve edebî meclisler hem de eğlence meclisleri tertip edilmektedir. Tertip edilen bu meclislere o yörenin güzelliği ve hoşluğuyla nam salmış, güzellik ve hoşluk meydanının sancağını dikerek yükselten gençleri, sâzende ve hânendelerin önde gelenleri, şâirleri, âlimleri, sanat ve hüner ehli kişileri ile meclise katılımlarıyla meclisi süsleyen liyakatli ve münasip kişileri davet edilmektedir. Bizzat sultanlar tarafından oluşturulup düzenlenen meclislere ise emirler, devlet adamları, erdemli kimseler, ekâbir/rütbe ve fazilet bakımından büyük olanlar, e'âlî/yüksek kimseler, mevâlî/âlimler, eşrâf/ileri gelenler, fazilet sahibi kişiler ve ahalinin katıldığı ve katılanların her birinin kendileri için belirlenen yerleri aldıkları görülmektedir. Bu meclislere katılanların bazen yukarıda zikredildiği gibi genel ifadelerle belirtildiği bazen de katılanların isimlerinin tek tek ifade edildiği müşahede edilmektedir. Nitekim Bâg-ı Cihân-ârâ'da bulunan Kasr-ı Tarab-efzâ'da tertip edilen meclise Sultan Hüseyin-i Baykara'nın emriyle çağrılanların isimleri şu şekildedir: Alî Şîr Nevâyî, Pehlevân Muhammed, Hâcegî Abdullah Sadr-ı Mürvârîd/Mervârîd, Hâce Kemâlüddîn Hüseyin Nizâmü'l-mülk, Emîr Seyyid Bedr, Mîr Kâsım-ı Türkî-gûy, Emîr Cânî-i Müvelleh, Emîr Nizâm-ı Mukallid, hüsn/güzellik ehlinde Kâsım Mîr Hüseyinî, Mîrzâ-yı Tiryâkî, Tâhir Çekke, Serv-i Leb-i Cûy, Mâh-ı Simnânî, Mîrek Za'ferânî, Rûhullah Perî, Şâh Muhammed-i Hânende. Bu meclisler, bahar mevsiminde tertip edildiği gibi kış mevsiminde de düzenlenmektedir. Oluşturulan bu meclislerin hüviyetlerine uygun şiirler de söylenmektedir. Oluşturulan bu meclislerde ilmî, edebî ve dinî bazı konular dile getirilerek tartışılmakta, içerisinde bulunulan sıkıntı ve üzüntüler dile getirilmekte, şaraplar içilmekte, çeşitli gazeller okunmakta, çeşitli musiki aletleriyle bazı fasıllar icra edilmekte, herkes sahip olduğu hünerleri göstermekte, sanatları icra etmekte, ileri gelen bazı kişiler anılmakta ve onların hüviyeti hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılmakta, hatta sultanlara mecliste dile getirilen hususlarla ilgili çeşitli hikâyeler de anlatılmaktadır. Meclislerde haklarında söz söylenip hüviyetleri değerlendirilen kişiler, bazen daha sonra yapılan meclislere bizzat katılarak kendileri hakkında kapsamlı malumat vermektedirler. Bazen bu meclislere dönemin meşhur terzileri davet edilmekte, bu terziler tarafından değerli ve güzel olan çeşitli kumaşlar, parçalar hâlinde kesilmekte, daha sonra parçalar hâlinde kesilen ve yatak hurçlarına konulan bu kumaşlar, meclisin yapıldığı mekânın eyvanından aşağıya doğru atılıp saçılmaktadır. Sultanlar övgüsünde irticalen çeşitli kasideler yazılmakta, yazılan bu kasideler sultana arz edilmekte ve onun huzurunda okunmaktadır. Bu meclislerde, yaptığı çalışmalar beğenilip takdir edilen şair ve ediplere, başta sultan olmak üzere diğer devlet erkânı tarafından çeşitli ödüller verilmektedir. Ayrıca bazen haksızlık yapılan kişilerin de sultan ve diğer devlet erkânı tarafından ödüllendirildiği dikkat çekmektedir.

Sultana arz edilen konuyla ilgili bazen bir hikâyeye anlatıldığı da müşahede edilmektedir. Haksızlığa uğradığı için adalet isteyen herkes, sultanın huzuruna rahatlıkla girip çıkmakta ve sultana sıkıntısını dile getirmektedir. Adalet sergileyen sultan siyah elbisesini giymekte, siyah tacını başına urunmakta, kınından çıkardığı hançerini de eline almaktadır.

Sultan ulaklarının altın sırmalarla donatılmış kemerlerinin etrafına kırk tane zil/çingirak takılmakta, sâklarına/baldırlarına bâd-mühre/engerek yılanının başından çıkarılan boncuk bağlanılmakta, başlarında çeşitli mücevherlerle süslenmiş ve kubbe şeklinde olan üst kısmına Hüma kuşu kanadı konulmuş bir taç ile üzerlerinde mavi renkli Hitâ kumaşından dikilmiş altın sırmalı kantara/elbise bulunmakta ve omuzlarında altın sırmalı bir örtü yer almaktadır. Ulakların sakalları, karıncaların ayak izlerini andırarak şekildedir. Sultan ulaklarının âdetlerine göre ulaklar yüz yüze/karşı karşıya durmaktadırlar.

Kişilerin çıplak bedenine vurmak için ayva ağacından kesilen dallardan özel sopalar yapıp kullanılmakta, kişiler arasında hiçbir şekilde birbirlerinden ayrılmamak ve yüz çevirmemek, hatta birbirlerine muhalefet etmemek üzere sözleşme ve akitleşme yapılmakta,

sultanlar arasında hediyeleşmeler olmakta, sultana karşı kul ve köle olmanın nişanı olarak kulaklara küpe takılmakta, omuzlara da örtü örtülmektedir. Geceleri yolların aydınlatılması için meşaleler yakılmakta, küslerin barıştırılması için bir toy/şölen hazırlanmakta, toy için koyun ve atlar kesilip çeşitli yemekler pişirilmekte, barıştırılacak küslere değerli ve güzel elbiseler giydirilmektedir.

Bazı kişilerin, o ya da daha önceki dönemlerde yetişip şiir kaleme alan kimi şairlerin şiirlerini ezberledikleri, ezberlenen bu şiirlerin bulunduğu eserler arasında Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin *Hamse*'sinin de olduğu görülmektedir. Bu kişilerin, bazen ezberledikleri bu şiirlerden sınava tabi tutuldukları dikkat çekmektedir.

Güreşçilere hüviyetlerine uygun şekilde çeşitli lakaplar verilmektedir. Güreşmeden önce tonbânlarını/kispetlerini giymektedirler. Güreşi kazanan kişi, kazandığını teyit amaçlı sultanın önüne varıp dizini yere vurmaktadır. Güreş âdet ve kuralına göre; güreş meydanına çıkan güreşçi, yüzünü yere doğru eğip toprağı öpmekte, yerdeki bir güreşçiyi elleriyle tutup başı üzerinde havaya kaldırarak yere atmaktadır. Kim birisiyle güreş tutmayı isterse güreş tutmak istediği kişinin ondan çekinip uzak durma ve özür beyan etme hakkı yoktur. Güreşte galip gelmek için rakibin sırtının yere vurulması gerekmektedir. Güreş kurallarına göre yenilen rakibin üç kere güreş yapma hakkı vardır. Meşhur bir güreşçi bir yöreye geldiği zaman o yörenin önemli güreşçileri tarafından çeşitli hediyelerle karşılanmakta, ona izzet ve ikram ile saygı ve hürmette bulunmaktadır. Yapılan müsabakayı kazananın başı üzerinden Sultanın emri üzerine bir tepsi dolusu altın saçılmaktadır.

Devam edecek...

Kaynakça

- AFİFÎ, Doktor Rahîm (1372), *Ferheng-nâme-i şî'rî*, Si cild, Tehrân.
- ALBAYRAK, Nurettin (1993), "Cem" mad., *DİA*, c. 7, s. 279-280.
- ALGAR, Hamid-Ali Alpaslan (1998), "Hüseyn Baykara" mad., *DİA*, c. 18, 530- 532.
- AMÎD, Hasan (1362), *Ferheng-i Amîd*, Tehrân.
- ATEŞ, Ahmed (1968), *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*, İstanbul.
- BÂBÜR (2006); *Baburnâme (Vekayi) Gazi Zahîreddin Muhammed Babur*, Doğu Türkçesinden çeviren: Reşit Rahmeti Arat, Önsöz ve Tarihi Özet: Y. Hikmet Baydur, İstanbul: Kabcacı.
- BENLİ, Mehmet Sami (2020), "Miftâhu'l-ulûm" mad., *DİA*, c. 30, s. 20-21.
- DEHHUDÂ, Ali Ekber (1373), *Lugat-nâme*, (14 cilt), Tehrân: Muessese-i İntişârât-i Çâp-i Dânişgâh-i Tehrân.
- DEVELİ, Muzaffer (2018), *Târîh-i Ravzatu's-safâ'ya Göre Hüseyn Baykara Dönemi*, Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi.
- EMÎR HÜSREV-İ DİHLEVÎ (1380), *Mecnûn u Leylî*, tashih u mukaddime vu fisristhâ-yi Muhsin-i Bâgbânî, Kum: İntişârât-i Zafer.
- ENVERÎ, Hasan (1382), *Ferheng-i Bozurg-i Sohen*, 8 c., Çâp-i devvom, Tehrân.
- ERASLAN, Kemal (1980), "Nevâyî'nin "Hâlât-ı Pehlevân Muhammed" Risalesi", *Türkiyat Mecmuası*, c. XIX, 1977-1980, İstanbul, s. 99-150.
- ERASLAN, Kemal (1987), *Hüseyn-i Baykara Dîvânı'ndan Seçmeler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ERASLAN, Saniye (2019), "Türkistanlı Bir Şair: Vâsıfî ve Türkçe Şiirleri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, XXIII, 758-774.

- ERASLAN, Saniye (2022), "Uluğ Bir Çerâğ: Alî Şîr Nevâyî", *Türk Dilinin Başçısı: Alî Şîr Nevâyî-1*, hzr. Ahmet Kartal – Saniye Eraslan, Eskişehir, s. 9-87.
- ERASLAN, Saniye (2022a), "Nevâyî Eserlerinin Yazma Nüshalarını Tespit Denemesi", *Türk Dilinin Başçısı: Alî Şîr Nevâyî-2*, hzr. Ahmet Kartal – Saniye Eraslan, Eskişehir, s. 723-892.
- GÜMÜŞ, Sadreddin (1993), "Cürcânî, Seyyid Şerîf" mad., *DİA*, c. 8, s. 134-136.
- HARMAN, Ömer Faruk (2013), "Yûsuf" mad., *DİA*, c. 44, s. 1-5.
- HAYYÂMPÛR, Doktor A. (1368), *Ferheng-i Suhanverân*, 2 c., Tehrân: Çâphâne-i Fecr-i İslâm.
- KANAR, Mehmet (2016), *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*, İstanbul: Say Yay.
- KARAIŞMAİLOĞLU, İsmail (1999), "Hüseyin Vâiz-i Kâşifî" mad., *DİA*, c. 19, s. 16-18.
- KARTAL, Ahmet (2000), "Alî Şîr Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-nefâ'is* İsimli Tezkiresi ve XVI. Asırda Yapılan Farsça İki Tercümesi", *Bilig*, sy. 13, s. 21-65 (2000).
- KARTAL, Ahmet (2011), *Şiraz'dan İstanbul'a [Türk-Fars Kültür Coğrafyası Araştırmalar]*, 2. baskı, İstanbul: Kurtuba Kitap.
- KARTAL, Ahmet (2014), *Doğu'nun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevî*, 2. baskı, İstanbul: Doğukütüphanesi.
- KARTAL, Ahmet (2015), "Baykara Meclisi'nden Yansımalar", *Dört Kitada Folklorun İzinde: Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu Armağanı*, hzr. Metin Eren-Mehmet Karaaslan-Abdulselem Arvas, Ankara: Hakim Yayınları, s. 163-178.
- KARTAL, Ahmet (2017), *Baykara Meclislerinden Çırağan Eğlencelerine Lâlezâr Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- KARTAL, Ahmet (2018), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Edebî Meclisler-1", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 21, İstanbul, s. 541-562.
- KARTAL, Ahmet (2019), *Hakîkate Düşen Gölge: Türk-Fars Edebî İlişkileri*, 2. baskı, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- KARTAL, Ahmet (2019a), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Edebî Meclisler-2", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 22, İstanbul, s. 525-578.
- KARTAL, Ahmet (2019b), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Edebî Meclisler-3", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 23, İstanbul, s. 610-668.
- KARTAL, Ahmet (2019c), "Türkistan'dan Yansımalar", *ESTAD Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Prof. Dr. Muhammed Nur DOĞAN Armağan Sayısı]*, c. 2, sy. 1, s. 125-156.
- KARTAL, Ahmet (2020), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Eğlence Meclisleri-Edebî Meclisler-Hikâyeler-4", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 24, İstanbul, s. 285-349.
- KARTAL, Ahmet (2020a), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -İlmî ve Edebî Meclisleri-Tarihî Olaylar-Hikâyeler-5", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 25, İstanbul, s. 575-617.
- KARTAL, Ahmet (2021), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Alî Şîr Nevâyî Etrafında Gelişen Olaylar-İlmî ve Edebî Meclisler-6", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 26, İstanbul, s. 335-389.
- KARTAL, Ahmet (2021a) "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Edebî Meclisler, Vâsîfî Etrafında Gelişen Olaylar 7", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 27, İstanbul, s. 403-453.
- KARTAL, Ahmet (2022), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Edebî Meclisler, Eğlence Meclisleri, Çeşitli Olaylar ve Sultanlara Anlatılan Hikâyeler-8", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 28, İstanbul, s. 203-463.
- KARTAL, Ahmet (2022a), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Edebî Meclisler, Hicivler, Sultanlara Anlatılan Hikâyeler ve Sunulan Resimler-9", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 29, İstanbul, s. 753-787.
- KÂTİB ÇELEBİ (2013), *Cihan-nüma*, 2 c., ed. Said Öztürk, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi.

- MAZIOĞLU, Hasibe (1956), *Fuzûlî-Hâfız*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yay.
- MERÇİL, Erdoğan (2003), "Mahmûd-ı Gaznevî" mad., *DİA*, c. 27, s. 362-365.
- MU'İN, Muhammed (1371), *Ferheng-i Fârsî*, Şeş cild, Çâp-i heştum, Tehrân: Çâphâne-i Sipih.
- NEVÂYÎ (1323), *Mecâlisü'n-nefâ'is*, *Der-Tezkire-i Şu'arâ-i Karn-i Nohum-i Hicrî*, Te'lîf: Mîr Nizâmuddîn Alîşîr Nevâî, (be-Sa'y u İhtimâm-i Alî Asgar Hikmet, Tehran. [Bu eserin 1-178. sayfaları Fahrî-i Herâtî'nin, 179-409. sayfaları ise Muhammed-i Kazvî'nin *Mecâlisü'n-nefâ'is* tercümesini kapsamaktadır.]
- NEVÂYÎ, Abdülhuseyn (1324), *Ricâl-i Kitâb-i Habîbu's-siyer ez-Hamle-i Mogol- tâ Merg-i Şâh İsmâ'il-i Evvel*, Tehrân.
- NEVÂYÎ, Alî Şîr Nevâyî (2001), *Mecâlisü'n-nefâ'is I (Giriş ve Metin), II (Çeviri ve Notlar)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim (2009), "Sencer" mad., *DİA*, c. 36, s. 507-511.
- ÖZEN, Şükrü (2011), "Teftâzânî" mad., *DİA*, c. 40, s. 299-308.
- REJEPOVA, Arazgül (2019), *Timurlarda Kültürel Hayat ve Sultan Hüseyin Baykara Dönemi*, Yüksek lisans tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- SUBHÂNÎ, Doktor Tefîk-i Subhânî (1377), *Nigâhî be-Târîh-i Edeb-i Fârsî der-Hind*.
- STEİNGASS, F. (1975), *Persian-English Dictionary*, Beirut: LibrairieduLiban.
- ŞAHİN, Mustafa (2013), *Orta Çağda Herât Bölgesi [Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların yıkılışına Kadar] (961-1507)*, Doktora tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- ŞAHİN, Mustafa (2022), "Moğollar ve Timurlular Döneminde Önemli Bir Yaylak: Bâdgîs", *Uluslararası Yaylacılık ve Yayla Kültürü Sempozyumu 26-28 Eylül 2019*, edi.: Mustafa Cin – Nazım Kuruca, hzr.: Mustafa Serin, Giresun, s. 51-71.
- ŞÜKÛN, Ziya (1984), *Farsça-Türkçe Lûgat, Gencîne-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ*, (3 cilt), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TAŞAĞIL, Ahmet (1998), "Hoten" mad., *DİA*, c. 18, s. 251-253.
- USTA, Aydın (2009), "Sâmânîler" mad., *DİA*, c. 36, s. 64-68.
- USTA, Aydın (2013), *Türklerin İslamlaşma Serüveni: Sâmânîler*, İstanbul: Yeditepe.
- VÂSİFÎ, Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî (1349), *Bedâyi'u'l-vekâyi'*, (nşr. A. Boldirev), Cild-i evvel, Çâp-i divvom, Çâphâne-i zer.
- VÂSİFÎ, Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî (1350), *Bedâyi'u'l-vekâyi'*, (nşr. A. Boldirev), Cild-i divvom, Çâp-i divvom, Çâphâne-i zer.
- YAĞLI, Ali Rıza (2014), *Timurlu Devleti'nde Vezirler ve Vezirlik Kurumu*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi.
- YAZICI, Tahsin (1994), "Ebû Saîd-i Ebü'l-hayr" mad., *DİA*, c. 10, s. 220-222.
- YAZICI, Tahsin (1997), "Hâfız-ı Şîrâzî" mad., *DİA*, c. 15, s. 103-106.
- YAZICI, Tahsin ve Süleyman Uludağ (1998), "Herevî, Hâce Abdullah" mad., *DİA*, c. 17, s. 222-226.
- YORULMAZ, Abdullah (2005), "Muhâlif bir metin nasıl okunur? Osmanlı medreselerinde Hidâyetü'l-Hikme", *Divan*, sy. 18, s. 175-192.
- Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli* (2016), hzr. Abdulkadir Şener – M. Cemal Sofuoğlu – Mustafa Yıldırım, İzmir.

<https://kuran.diyabet.gov.tr/tefsir> (10.06.2023)

<https://vajehyab.com/> (10.06.2023)